

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
Факултет по класически и нови филологии
Катедра Класическа филология

Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма Теория и практика на превода – Старогръцки език

АВТОРЕФЕРАТ
на тема
**ПРЕВОДАЧЕСКИ МОДЕЛИ И ПОДХОДИ
КЪМ СТАРОГРЪЦКИТЕ МЕТРИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ
В БЪЛГАРИЯ
ОТ ПЕРСПЕКТИВАТА НА СЪОТНОСИМОСТ
НА СИСТЕМИ НА СТИХОСЛОЖЕНИЕ**

Докторант на самостоятелна подготовка
Доротея Николаева Табакова

София, 2019 г.

1. Структура и обем на дисертационния труд.

Текстът на дисертацията на тема Преводачески модели и подходи към старогръцките метрически текстове в България от перспективата на съотносимост на системи на стихосложение обхваща 198 (223 стандартни) страници. Съдържанието е структурирано по следния начин:

Увод (с. 4)

Първа глава. Системи на стихосложение: генеалогия, типология, развитие, пренос. Стихосложението като проблем на превода и рецепцията на антични метрически текстове. (с. 10)

Втора глава. Метрически модели на превод в българската преводаческа традиция. Теоретични и практически аспекти. (с. 73)

Трета глава. Аспекти на практическото приложение на подходите за работа с метрически текст. (с. 141)

Заклучение (с. 175)

Библиография (с. 181)

Приложението към текста съдържа Корпус преводи на старогръцка архаична лирика на български език с метрически анализ, общо 137 преводни текста на 41 фрагмента на Алкей, Анакреонт, Мимнерм, Сафо и Архилох.

Библиографията се състои от общо 181 заглавия, от които 111 изследвания, 54 извори и 16 цитирани поетични произведения.

2. Съдържание на дисертационния труд.

Увод

Процесът на рецепция на старогръцката литература е част от приобщаването на България към европейската културна традиция и изграждането на европейска идентичност. Това определя социалната значимост на преводите – техните характеристики играят голяма роля за изграждането на образа на Античността и на представата ни за нас самите.

Преводите, за разлика от оригиналните текстове, имат кратък живот. Процесът на реципиране на текст в рамките на целевата култура е подчинен на двойна динамика – от една страна, постоянните иновации в целевия език налагат и непрекъснато обновление, а от друга, преосмислянето на мястото на изходящата литература и култура в полето на целевата литература подлежи на преосмисляне, което е функция и на актуалния образ на тази култура, и на актуалния образ на самите нас.

Мотиви за избор на материал: старогръцка архаична лирика.

а) малкият обем на текстовете, който позволява те да бъдат публикувани в различен контекст, създава условия за разнообразни прочити;

б) повечето стиховорни размери на лирическите текстове нямат утвърден в българската авторска поезия силаботонически аналог, следователно моделите, които срещаме, са именно преводни модели, създадени *ad hoc* за предаване на старогръцкия оригинал.

в) по-голяма възможност за експериментален подход и по-голяма свобода на избора поради липса на традиция и/или поради невъзможност за създаване и прилагане на еднотипен модел за различните стихотворни форми.

Към обичайните проблеми на превода, особено когато става дума за отдалечена във времето култура, се прибавят и проблеми от ритмическо и метрическо естество. Системите на стихосложение на старогръцки език, възприети впоследствие и в Рим, нямат аналог в никоя съвременна версификационна система. Следователно съществен

компонент на адекватния им превод е изборът на подходяща форма на ритмическа адаптация към нормите на съвременното стихосложение в целевия език.

Проблемите на адекватното предаване на старогръцкия стих се коренят не само и не толкова в невъзможността за пълно припокриване на ритъм и метър – колкото във факта, че дескрипцията на старогръцкото стихосложение се извършва чрез терминологичен апарат, който не обхваща голяма част от неговите особености. Инерционно-стереотипният подход на описание довежда до редица затруднения в различните форми на боравене със старогръцки метрически текстове – артикулиране, обучение, разбиране, превод.

Съпоставянето между старогръцките и българските системи на стихосложение също се основава на автоматизъм – техниките на скандиране и превод създават непълна и неточна картина.

За да се проследи историята на преводите на старогръцката архаична лирика по метрически и ритмически параметри, е необходимо да се актуализира разбирането за цялостния процес на тяхното реципиране, движението на тенденции, смяната на поколения преводачи.

Комплексният подход – стиховедски анализ, изследване на преводната рецепция на старогръцките метрически текстове и изграждане на система за усвояване на метрическа и ритмическа компетентност – е път към развиване и обогатяване на рецепцията на старогръцката литература и култура в България.

Актуалност на темата.

В последните години се наблюдава оживление в сферата на превода на метрически текстове: с поредиците *Архетип*, *Libri legendi* и *Мелос* се очертава принципно нов етап в рецепцията им в България. Процесите на обновление донякъде са стихийни и се основават преди всичко на поредица лични избори на преводачи, но се набелязва и обща тенденция на промяна, преди всичко в разбирането за несъвместимостта на системите на стихосложение и поради това излишността на усилията за пълно припокриване на метрическата структура, от една страна, и променено отношение към читателската публика, от друга.

Преводачите търсят точка на среща с читателя. Аудиторията вече не се мисли нито като обект на просвещаване и поучение, нито като група, изпитваща предварително изградена потребност от добри литературни текстове. Задачата е да се възпита читателска публика – потребността трябва да бъде създадена чрез насоченост към комуникативни техники на превод и изграждане на преводен език, адекватен на актуалното състояние на българския език. Тази промяна е отдавна налице при превод от модерни езици, но консервативността на преводача от класически езици довежда до известно изоставане при създаването на нови модели, включително от метрическа гледна точка.

Цели на дисертационния труд.

Основен проблем при превода на гръцки метрически текстове е самата система на дескрипция на системите за стихосложение. Това се отнася както за старогръцкия, така и за българския и, в по-широк план, модерния европейски стих във всичките му разновидности. Причината е в стереотипния подход в разграничаването на елементарни ритми: икономията и удобството диктуват да се приеме безрезервно деленето на *стъпки*, което опростява метрическата картина и е удобно за целите на систематизацията, тъй като свежда цялото многообразие до прост набор от минимални единици. Този подход обаче не е функционален, тъй като сетивно долавяната ритмема е

колонът. Подход, базиран върху колоните, рефункционализира стиховедския анализ, докато при традиционната дескрипция се губи връзката между ритъм и смисъл.

1. Анализ и преосмисляне на **целия понятиен апарат**, с който се описват старогръцките и българските системи на стихосложение. Съотнасяне на стиховедската терминология, създадена от антични музиковеци и граматисти, със съвременните понятия в стихознанието.

2. Анализ на **рецепцията на античните метрически текстове** в България от перспективата на стихознанието и на динамиката на промяна на метрическите модели на превод.

3. Анализ на процеса на изграждане на стихотворна, метрическа и ритмическа култура у обучаеми от различни среди и възрастови групи с цел изграждане на умения за боравене с метрически текстове.

4. Систематичен обзор, анализ и класификация на метрическите модели на превод на старогръцки текстове в България, както и на теоретичните рефлексии относно тези модели, изложени от самите преводачи или от техни анализатори и критици.

Задачи.

1. Предефиниране на базови стиховедски термини: силабика, силаботоника, стъпка.

2. Въвеждане на понятията първична и вторична силабика.

3. Изтъкване на връзката между актуалното състояние на система за стихосложение и пътя на развитието ѝ: разлика между акцентен и тонически стих.

3. Извеждане на колона като базова ритмическа единица.

4. Въвеждане на термини, дефиниращи метрическите стратегии на превод: изометризм и хетерометризм.

5. Поставяне под съмнение на възможността за съществуване на еквиметричен превод при съотносими и несъотносими системи на стихосложение.

6. Систематизация на аудиторен и извънаудиторен опит на боравене с метрика и ритмика.

Методология.

Избраната проблематика налага интердисциплинарен подход. Включени са елементи на:

1. Преводознание – преди всичко тези области, които са ориентирани към проблемите на преводната рецепция и включването на преводния текст в системата на целевата култура.

2. Стихознание – нормативната и терминологична база, както и историята на тази наука – дескрипцията на стихосложението, чийто фундамент е поставен от античните стиховеци и музиковеци.

3. Компаративно стихознание – съпоставка на системите на стихосложение в различни индоевропейски езици и изследване на развитието, възникването, разпада и преноса на версификационните системи в диахронен план.

4. Компаративен подход към метрическите преводи с фокус върху стиховедския и ритмическия аспект на превод.

5. Извеждане на принципи на обучение в ритмическа и метрическа компетентност.

В изследването, което обобщава резултатите от повече от десетгодишен труд, се използват: наблюдение, беседа, практикуми, обзор на преводните текстове, метрически анализ, математическа обработка на резултатите от анализа, преводачески експерименти, апробационни техники, заимстване на елементи от извънаудиторни формати.

Състояние на изследванията по темата.

Основните трудове по стихознание имат преди всичко регионална тежест, тъй като огромното разнообразие на системи на стихосложение в различни поетически традиции с всички техни варианти не подлежи на пълна систематизация; затова за нас остават базови съчиненията на български стиховеди като М. Янакиев, Р. Кунчева, Бл. Златанов, Я. Милчаков, С. Филипова. Българското стихознание е силно повлияно от руската стиховедска традиция – Р. Якобсон, Б. Ейхенбаум, Вл. Томашевски, Г. Шенгели, М. Гаспаров. Освен академичните съчинения по тази проблематика интерес представляват стиховедските наблюдения и анализи, правени от поети; в България това е преди всичко Е. Попдимитров.

Компаративното стихознание е сравнително ново изследователско поле. В областта, която е пряк обект на интереса ни, се открояват фундаменталните изследвания на М. Гаспаров и М. Уест. Специфичните стиховедски проблеми при превод рядко попадат в полезрението на стиховете, които се фокусират основно върху авторската поезия. Изключение правят части от основополагащия стиховедски труд на Р. Кунчева; извън рамките на изследванията на българския стих могат да се открият трудове, посветени именно на тази тема, например трудът на Е. Еткинд.

По отношение на история на рецепцията на античните текстове в България фундаменталното изследване е сборникът *Превод и рецепция на европейските литератури в България. Класическа литература*. За съжаление той обхваща периода до 1995 г., а по-новите преводи и тенденции не са обхванати в систематично изследване.

Що се отнася до обучението в метрическа и ритмическа компетентност чрез практикуми, такава литература просто отсъства. Полето е ново и експериментално.

Първа глава. Системи на стихосложение: генеалогия, типология, развитие, пренос. Стихосложението като проблем на превода и рецепцията на антични метрически текстове.

Тази глава е посветена на дескрипцията на системите на стихосложение в теоретичен и в исторически аспект. По принцип стиховедската перспектива към проблемите на превода почти отсъства; така наборът от практики на метрическия превод зависи по-скоро от автоматизма на практиките, утвърдени от няколко поколения преводачи.

Предпоставки.

1. Приемаме, че между теоретичната рефлексия върху версификацията, терминологичната система на стихознанието и възможностите за избор на преводача на метрически текстове съществува взаимна обусловеност.

2. Приемаме, че дескрипцията на системите на стихосложение в целевия език се отразява не толкова в писането на авторски текстове в него, колкото на техниките на превод.

3. Приемаме, че иновациите в дескрипцията и теоретичното разбиране за системите на стихосложение имат практическа стойност за изкуството на превода, но преводът е по-консервативна сфера в сравнение с авторското писане и там промените навлизат по-бавно.

Целта ни е да изясним връзката между дескрипцията и класификацията на версификационните техники и практическото им приложение в процеса на превод от старогръцки на български език. Устойчивите и консервативни методи на метрически и ритмически анализ, ползвани до ден днешен, възхождат към антични първоизточници. Наблюденията и анализът налагат частично преосмисляне на принципите на делене на метрическите текстове на елементарни ритмически единици, както и на вече утвърденото разделяне на понятията *метър* и *ритъм*. Това е необходимо, за да могат да се приложат принципите на стиховедски анализ върху преводни текстове и техните оригинали, използващи две несъотнесими системи на стихосложение, тъй като традиционно приетата обща база за определянето на различните стихотворни модели довежда до опростяване на представите за тяхната ритмика.

Въпросът за адекватното предаване на стихотворния размер често се свежда до оскъден набор от правила, базирани на представата за пълно съответствие на възможностите на различни системи на стихосложение.

Разглеждаме проблемите от перспективата на **компаративното стихознание**. Логиката на развитие на версификацията, преходът от една система в друга, взаимни влияния и пренос на модели, наличието на изоморфни структури в системи от различен тип хвърлят светлина върху наличните преводачески опити.

1. Системите на стихосложение в два езика никога не се припокриват напълно. Традиционното разделяне на ритъм и метър, попаднало и в речниците по стихознание, донякъде следва модела на разделение на *ритъм* и *метрум* в теорията на музиката. При всяка система на стихосложение, освен метрическите характеристики, действат комплексни фактори: ударение (експираторно или музикално), интонация, различни елементи на лексическа повтораемост като анафора или епифора, формулни фрази, елементи на алитерация, асонанс, звукопис и именно комбинацията от всички тях създава метрическия и ритмическия облик на текста. Представата за възможна пълна еквивалентност на системите на стихосложение е резултат на принципите на дескрибирането им, отчитащи само част от компонентите и задаващи приоритет на простата метрическа схема пред ритъма, който винаги е с комплексен характер.

Преводите в техния контекст. Един от елементите на превода е намиране на подходяща – от гледна точка на епоха, литературен род, литературен жанр, конкретни цели и таргет на превода – система на пренос с използване на утвърден от традицията модел или създаване на нов модел за целите на даден превод. Основен фокус тук е преводът на метрически текстове от старогръцки език и в частност преводът на лирика. Добре известно е, че версификацията в двата езика почива на съвсем различни принципи и в този случай е възможно да се говори условно за еквиметричен превод само благодарение на натрупана в няколко европейски страни продължителна традиция, както и на убеждението, че съществува пряка приемственост между античната литература и европейската литература от Новото време.

Но дори извън тази очевидна несъизмеримост на метрическите модели, в рамките на привидно тъждествени системи, например силаботоническия стих в различни езици и литературни традиции, преводният стих никога не е метрически и ритмически напълно тъждествен на оригиналния. За да анализираме степента на метрическа адекватност, са необходими:

- а) адекватна дескрипция на системите за стихосложение;
- б) преосмисляне на част от понятийния и терминологичния апарат, който се ползва традиционно;
- в) отчитане на лингвистични, жанрови, социокултурни параметри на текста при избор на модел на превод;

г) отчитане на персоната на преводача. Представата за преводача като за неутрално и невидимо „огледало” е нереалистична и неактуална. Цялостният му личностен и творчески профил се отразява на всяко ниво на избор.

2. Системи на стихосложение: типология, генеалогия, развитие, пренос.

В *синхронен план* се анализира съжителството на повече системи на стихосложение в една култура. В *диахронен план* се наблюдава динамиката на развитие на системите и специално се обръща внимание върху процеса на *пренос* на модели.

2. 1. Метър и ритъм. Съществуват универсални за всички системи на стихосложение черти. Такива са *метърът* – схема на редуване на силни и слаби позиции, и *ритъмът* – повторемост на единици със сходна структура. Схема на възможните типове стихосложение на базата на съчетаване на тези два параметъра е представена на фиг. 1.

2.2. Типология на системите на стихосложение на базата на основен звуков носител.

За целите на типологическа класификация на системите на стихосложение въвеждаме понятието *звуков носител*. Едни и същи метрически схеми могат да бъдат осъществени с различни звукови носители: *мора*, *сричка*, *акцентна дума*. В зависимост от този фактор се разграничават три типа стихосложение: *квантитативно*, *силабическо* и *тоническо*. Те обаче никъде не са засвидетелствани в чист вид: в реалните системи към основния ритмообразуващ фактор винаги са прибавени елементи от останалите фактори и други елементи на повторемост, които създават вторичен ритъм.

Това е причината да подложим на съмнение традиционното делене на стиха на *стъпки*: те са удобен инструмент за определяне на метъра, но така се игнорират по-големите единици, които реално градят ритъма на стиха. Елементът, който слухът действително отграничава, не е стъпката, а *колонът*.

Засвидетелстваните системи на стихосложение винаги представляват съчетание от повече от един принцип на градене на метрическа структура. Те са представени на втория ред на фиг. 1.

2. 2. 1. Между силабическия и квантитативния принцип.

Като системи, заемащи междинна позиция между силабическия и квантитативния принцип, са представени *еолийската силабометрика* и *йонийският квантитативен стих*. При тях двата принципа се съчетават в различно съотношение. Традиционната дескрипция на старогръцките системи на стихосложение не ги разграничава, тъй като се базира на понятия, въведени и употребявани от античните музиковеди и стиховеди (Аристоксен, Хефестион, Аристид Квинтилиан). От една страна, техните термини запазват следи от синкретичността на античната поезия: *стъпка* (πούς, „крак”), *силна позиция* (ἄρσις, „издигане”), *слаба позиция* (θέσις, „поставяне”) обозначават както движение на стиховия и музикален ритъм, така и движение на тялото. От друга, базовото антично съчинение по метрика, *Наръчникът* на Хефестион, е писано далеч след разцвета на силабометричното и квантитативното стихосложение, и е предназначен за читатели, за които не само писането, но и възприемането на този тип стихосложение е затруднено и се постига само с подкрепата на теоретични знания. Системата на дескрипция фиксира неактуално състояние на стихосложението и това е причината да се игнорират елементите на вторичния ритъм, вече недоловими сетивно.

Съществено в това отношение е привилегироването на стъпката за сметка на реално доловимата ритмема – колона. Вариативността на поетически размери, пригодни за съчинения с голям обем, не може да бъде разкрита чрез простата метрика; например в хекзаметъра се различават само два типа стъпки, но възможните вариации на колоните надминават сто.

Целият понятиен апарат, създаден за стихосложение, в което звуковите носители са сричката и мората, бива пренесен механично за дескрибиране на силаботоническия стих през 17 век; тази аналогия, базираща се на изоморфни метрически структури, но вече с други звукови носители, е в основата на разпространените техники на артикулация и превод на старогръцките метрически текстове, за които става дума по-долу.

2.2.2. Между силабически и тонически принцип.

В кръга на анализа попадат не всички възможни съчетания, а само тези, които реално съществуват в българската литературна традиция: фокусът на интереса е целевият език при превод.

За разлика от традиционната употреба на термина *силаботоническо стихосложение* ние отграничаваме две подсистеми: *силаботоника при двусрични стъпки* (ямб и хорей), при която ритъмът се гради върху слабите позиции, и *собствено силаботоника*, при която той се основава на силните позиции (при трисрични стъпки).

При промяна на относителната тежест на двата принципа – нарастване на ролята на тоническия за сметка на силабическия – възникват нови форми, традиционно причислявани към силаботониката, но вече реално не принадлежащи към нейната система. Междуударният интервал при тях става пластичен: той се колебае от 1 до 2 срички (*долник*), от 1 до 3 (*тактовик*) и неограничено (*акцентен стих*). Стихознанието на 20 век дълго има проблеми с интерпретацията на тези форми, като се опитва да ги сведе до силаботонически, съдържащи пауза (*лейма*) по аналогия на паузата в музиката. Тези форми обаче са иновации, заемащи междинна позиция между силаботониката и тоническия стих. Според някои автори между акцентен стих и тонически стих няма разлика: те се базират на един и същ принцип – звуковият носител в тях е акцентната дума. Смятаме обаче, че двете системи не се припокриват напълно, тъй като се различават по генезиса си. Акцентният стих е вторичен; той възниква в литературни традиции, в които преди това е имало доминация на силаботонически стих; затова бива възприет от читателя/слушателя като „разклатен”, „суингиращ” силаботонически стих, а не като стих, в който няма друга мяра, освен броя акцентни думи. А тоническият стих, който няма силаботоническа предистория, просто игнорира размерите на междуударния интервал. Разликата не е в метрическата структура, а в навигацията и очакванията на читателската/слушателската публика.

2.3. Механизми на развитие на системите на стихосложение.

На фиг. 2 са представени системите на стихосложение в старогръцки и български език в диахронен план. За да проверим съотносимостта на тези две системи, е необходимо да изясним техния генезис, паралелните пътища на развитие и взаимните влияния, както и механизмите на пренос и припознаване на модели.

Причините за изменения в системите на стихосложение се обединяват в три категории:

2.3.1. Лингвистични причини.

По отношение на системите на стихосложение в старогръцки език решаващи фактори за изменението са фонетични промени. Логично е *загубата на квантитет* да доведе до изчезване на усета за квантитативен стих, а след него и на самия квантитативен стих. Този процес очевидно е бавен и многостепенен, както самата фонетична промяна. Друг фактор е промяната на характера на ударението от музикално в експираторно.

В това отношение развитието на стиха в гръцки и в латински език върви по паралелен път, с тази разлика, че връзката между дължината на предпоследната сричка в стиха и мястото на ударението в латински език улеснява прехода към силаботонически стих, докато в гръцки език първоначално се стига до *вторична*

силабика. В стихознанието няма утвърдена практика да се прави разграничение между *първична* и *вторична силабика* – като под първична разбираме непреодождана от друг тип стихосложение в развитието си, и респективно под вторична разбираме такава, до която се стига в резултат на разпад на съществуваща по-сложна система. Изхождаме от хипотезата, че генезисът има значение за характеристиките на една система.

Системата на стихосложение притежава известна *автономност* спрямо звуковите си носители. И след изчезването на квантитета „ученото“ умение да се съставя квантитативен стих се запазва в течение на векове – и в гръцкоезичната, и в латиноезичната поезия.

Лингвистичните фактори не винаги имат решаваща роля за приемането или неприемането на даден тип стихосложение. Възможни са и случаи, в които определени фонетични характеристики на даден език правят даден тип версификация не напълно невъзможен, но по-скоро трудно осъществим поради различна честотност на определени фонетични елементи. Така например наличието на силово ударение само по себе си не е достатъчно, за да се появи тенденция към развиване на силаботоника в даден език: от съществено значение е дали ударението е свободно или фиксирано.

2.3.2. Литературни и културологически причини.

Промените в поетиката и в жанровото разнообразие в дадена литературна традиция се отразяват и върху стихосложението. През Античността стихотворният размер е твърд белег за принадлежност към жанр, но и в ново време нова стихотворна форма може да се появи успоредно с обогатяването на жанровото разнообразие.

Преход от устна към писмена употреба. Тъй като във фокуса ни е съотносимостта на старогръцки и български системи на стихосложение, трябва да изтъкнем и фактора начин на употреба и опозицията устна / писмена употреба на стиха. С устните форми на употреба на стиха са свързани такива негови характеристики като: различимост на клаузулата и цезурата на слух, мнемоническа стойност на повтаряемите елементи, техника на изпълнение – певческа или речитативна. От една страна, вече отбелязахме, че отсъствието на сведения за музикалния, а в някои жанрове и танцовия съпровод на античните метрически текстове прави картината непълна.

От една страна, писменото ползване на метрическия текст довежда до система от графични маркери за структурата му: маркиране на клаузулата чрез нов ред, различни визуални структури на стиха. С настъпването на модернизма, напротив, когато тенденцията на възвръщане към *гласа и устните употреби* на метрическите текстове е забележима, графичните маркери на метрическия текст понякога представляват указание именно за възможна устна употреба. Неслучайно много течения на модернизма обновяват и графическата страна на текстовете си.

Промените в читателската аудитория, нейния социален състав, нейната подготовка и нагласи също се отразяват върху стихосложението.

2.3.3. Пренос на модели на стихосложение.

Прехвърлянето на модели на стихосложение през езиковата бариера е също толкова естествен процес, колкото лексическите заемки от чужди езици. По отношение на музиката няма място за съмнение, че такъв пренос се случва: античните музикални мотиви в българския фолклор са предмет на сериозни музиколожки изследвания. Пренасянето на стихотворни модели е по-слабо изследвано.

За целите на нашето изложение се спираме само на един определен тип пренос. Нашият интерес е насочен към версификационните реформи – целенасочения пренос, извършван от една личност или кръг, съзнателното заимстване и „присаждане“ на система на стихосложение от друг език и култура върху почвата на собствения език.

Два реални случая на пренос и един имагинерен. Квантитативен стих в Рим, силаботонически стих в България, силаботониката като претенция за пренос на квантитативния модел.

Пренос на система на стихосложение в рамките на Античността: Квантитативният стих в Рим.

В случая с усвояването на старогръцката силабометрика и квантитативна метрика в Рим завареният традиционен сатурнов стих изчезва напълно. Видимо той не оказва влияние върху утвърдения гръцки модел на стихосложение; все пак можем да допуснем, че паметта за тонически стих улеснява последвалото утвърждаване на силаботонизма в латиноезичната поезия след края на квантитета.

Пренос на силаботоническия стих: процес, продължил три столетия в няколко европейски страни.

Процесите на възникване и на разпад на силаботоническия стих са много и разнообразни в различни версификационни традиции. Ограничаваме вниманието си само върху тази линия на пренос, която изиграва решаваща роля за развитието на стихосложението в България и на двата процеса: на изграждането на силаботонизма и на неговото постепенно ерозиране и разпад. М. Ломоносов и В. Трелиаковски внедряват германския модел на силаботонизма в Русия в рамките на общата европеизация на руската култура. През 40-те години на 19 век български поети като Добри Чинтулов и Найден Геров на свой ред въвеждат руския силаботонизъм.

Силаботоническото стихосложение в Германия не е традиционно, а също е *плод на съзнателни усилия за пренос*. В случая особеното е, че *за образец се приема именно античното стихосложение*. М. Опиц в съчинението си *Buch von der deutschen Poeterey*, 1624 г., (Гаспаров 1989: 179) съставя предписания, които по-късно залагат основите на боравене с античен метрически текст, прилагани и у нас: за база се приема, че на иктуса в старогръцкия или латинския текст съответства ударена сричка в немския. Така новоизграденото на немска почва силаботоническо стихосложение бива възприемано като пренос, без да факто да е такъв, защото звуковият носител е различен, а следователно и цялата система не е тъждествена.

Преносът на модела в Русия чрез стиховедската реформа на М. Ломоносов се случва едно столетие по-късно. Тя също е съпроводена от текст-манифест. В него М. Ломоносов заявява, че в руския език ударените срички имат същата функция, каквато имат дългите.

Преносът на силаботоническия модел се осъществява в България със закъснение от приблизително едно столетие – около 40-те години на 19 век. Влизането на двусричните стъпки у нас е улеснено от факта, че народният силабически стих клони към хореична структура.

Може да се проследи и процесът, който следва след установяването на силаботонизма: неговата постепенна *ерозия и разпад*. В Германия този процес започва още с немските романтици: в търсене на сближаване с фолклорни образци те се обръщат към система, доближаваща се до традиционния германски тонически стих, а именно *долника*. Със закъснение от приблизително едно столетие долникът навлиза и в руското стихосложение през Сребърния век.

Разклащането на силаботонизма е възможно в две посоки:

а) колебания в рамките на междуударния интервал: движение в посока *тонически стих*.

б) колебание в броя стъпки (общия обем на стиха), „начупване” – фрагментиране на стиха, „стълбици”: движение в посока *свободен стих*.

Независимо от разликата в мотивите и посоките на развитие като краен резултат *тоническият стих и свободният стих се сближават*. И двете форми изискват техники

на *устна артикулация*. Тоническият стих в чист вид, развит не на базата на разпадане на силаботонизма, а самостоятелно, в България е сравнително късно явление; това е *българският рап*. В този случай отново се наблюдава пренос на модел, този път англоезичен. На практика това е универсален модел, свързан със заръбване към първични архаични техники на себеизразяване чрез ритъм при спонтанно музициране и импровизация.

2.4. Актуална ситуация на системите на стихосложение в България.

В определен момент в една и съща езикова среда могат да функционират паралелно две или повече системи на стихосложение; всяка от тях придобива определени конотации – връзка с жанр, епоха, поетика, творчески кръг; но всичките могат да се припознаят от читателя като стих.

Актуални и разпознавани като стих са четири различни системи, а именно:

- а) силаботоника
- б) долник, тактовик, акцентен стих
- в) свободен стих
- г) тоника – най-нов елемент.

Силабическият традиционен стих е изгубил своята аудитория и това е определило постепенната загуба на чувствителност за неговия ритъм.

От тази богата палитра при превод се използва само малка част от възможностите. Причината за това вероятно се крие не толкова в липсата на реално метрическо съответствие между оригиналните старогръцки системи на стихосложение, колкото във факта, че преводът е по-инертна и по-консервативна сфера от авторското творчество. Иновациите в авторската поезия се възприемат като „модерни” и трудноприложими – особено в областта на превод от старогръцки.

3. Съотносимост на системи на стихосложение при превод. Еквиметризм, изометризм, хетерометризм. Проблемът за еквиметризма.

Понятието **еквиметризм** се ползва, за да се определи превод на метрически текст, който съвпада с оригиналния като метрическа организация. Понякога се употребява нетерминологичният израз „*превод в размера на оригинала*”. Подразбира се негласно – или поне не се проблематизира – и съвпадение на ритъма.

Приложено върху преводите от старогръцки език на български език, понятието *еквиметризм* очевидно не работи: не съществува реална възможност за предаване на текста в размера на оригинала. Но и по принцип има основания за съмнение в самата възможност за еквиметричен превод, независимо от системите на стихосложение в изходящия и целевия език. По-точно е метрическата стратегия на превод да се назове с понятията *изометризм* и респективно *хетерометризм*.

Дефиниции. **Изометризм** е техника на метрически превод, при която метърът и ритъмът на оригиналния и на преводния текст следват една и съща схема, независимо от звуковия носител на ритъма и в повечето случаи без отчитане на вторични ритмообразуващи елементи. **Хетерометризм** е техника, при която метърът и ритъмът в превода следват схема, различна от тази на оригинала, независимо какви са мотивите за избор на такъв принцип.

Важно е да се има предвид, че концепцията на изометричния превод се развива в рамките на *писмената култура*, при която не се предполага устна употреба на текста. В случая със старогръцките метрически текстове към другите аспекти на превода се прибавя и прехвърлянето на един текст от устна към писмена употреба. Тези обстоятелства правят възможна заблудата, че изометричният превод може да се смята за еквиметричен, т. е., че всички елементи на метър и ритъм са възпроизведени в целевия език. Отсъствието на устност лесно довежда до абсолютизирането на

метричната стъпка като единствена разграничима в текста ритмема и с това пресича пътя към разбиране на цялостната ритмическа комплексност на един метрически текст. Следствие от *книжността* на изометричния подход е голямото затруднение при всеки опит преводният текст да се реадаптира за устна употреба.

3.1. Съществува ли еквиметризм при съотносими или близки системи на стихосложение.

Обичайно се приема, че при превод на метрически текстове от езици, в които господстващата система на стихосложение се определя като еднаква, метрическото и ритмическото съответствие може да бъде пълно. Обаче и в тези случаи към простата метрическа схема се прибавят няколко фактора: разлики във вторичния ритъм (например в ямба на английски и на български език), както и разлика в културните конотации: фиксиране на даден размер към определена тематика или жанр.

3.2. Проблемът за еквиметризма при несъотносими системи.

3.2.1. Античното стихосложение и условното приравняване на силаботонизма към него.

Квантитативният и силаботоническият стих нямат общ генезис, нито общ звуков носител на ритъма и очевидно при превод е възможен само изометризм. *Механичният пренос* на целия понятиен апарат, та дори на знаците за силно и слабо време (– и ~), могат да бъдат обяснени преди всичко със спецификата на рецепцията на античната култура в Нова Европа. Особеният привилегирован статут на Античността – отношението към нея като към безусловен и недостижим естетически идеал и самосъзнанието на Нова Европа като неин наследник определят лекотата, с която нови форми на стихосложение се приемат като наследници на античната версификация. Тази подмяна довежда до няколко следствия, деформирали ритмическата картина на античния стих в представите на съвременния читател – поне в тези страни, където се практикува скандирането като техника на артикулиране и изометричния превод.

Промени в първичния ритъм.

Първичният ритъм се гради на базата на метъра и характерната за дадения размер стъпка. Разликата във възприемането, която се получава в резултат на изометричния превод, и оттам – във възприемането на съдържанието на текста и неговата емоционална окраска, най-лесно може да се обясни, ако се потърси паралел с музикалния метрум. Например ако анапестът в квантитативната си форма представлява две кратки и една дълга сричка, които могат да се представят като такт $4/4$ с две ноти четвъртинки и една половинка, то силаботоническият анапест може да бъде сравнен с $3/4$ с диплоанакруза. При това положение остава необяснимо как античният анапест е ползван в бойни песни – ембатерии – и как е възможно да е звучал подобно на марш.

Промени във вторичния ритъм.

Те настъпват още преди превода, при самото артикулиране на стиха чрез техниката на скандирането. Тъй като то се опира само на стъпката, всички останали ритмически елементи са недоловими сетивно. В резултат скандираният стих се възприема като много по-монотонен, отколкото е оригиналният.

3.2.2. Изборът на изометричен модел при превод: установяване на канон.

Приемането на изометризма като единствен правилен принцип на превод на антични текстове се дължи до голяма степен на влиянията на вече съществуващи модели – немския и руския.

Метрическият избор има пряко отражение върху няколко аспекта на рецепцията на античните метрически текстове в България. Дистанцията от повече от две

хилядолетия се възприема по различен начин в зависимост от този параметър. Някои хетерометрични варианти на избор, например използването на петостъпен ямб вместо ямбичен триметър при трагедии и комедии, създават илюзията за скъсяване на тази дистанция, защото четат Софокъл през Шекспир, включвайки в процеса на рецепция много пластове, направили възможно четенето на Софокъл днес.

4. Изводи.

Между актуалните за дадена литература системи на стихосложение, динамиката на развитието им и преноса на нови модели от други литературни традиции и преводната практика съществува само частична взаимозависимост.

Първо, традиционната дескрипция на системите на стихосложение довежда до *абсолютизиране на първичния ритъм*, определян от чистата метрика, и игнориране на други компоненти на ритъма. *Загубва се и връзката между ритъм и смисъл на текста*, тъй като се игнорират смислови и емоционални паузи, стилистични фигури, интонация.

Второ, различни системи на стихосложение биват припознати като еднакви по силата на изоморфни структури в тях, и *изометризмът бива определен погрешно като еквиметризм*.

Трето, още на ниво избор на метрическа стратегия се отхвърлят възможни други варианти, повечето от които хетерометрични (например имитации на силабическия фолклорен стих или използване на долник). *Така създадената традиция стеснява избора на преводача*.

Четвърто, динамиката на развитие на стихосложението в авторското писане не се отразява непосредствено върху техниките на превод. Преводът остава по-консервативна сфера.

Така в превода на старогръцки метрически текстове се отхвърлят твърде рано или изобщо остават неизползвани редица възможности за избор, които дава актуалното българско стихосложение.

Втора глава. Метрически модели на превод в българската преводаческа традиция. Теоретични и практически аспекти.

За да очертаем основните тенденции в превода на метрически текстове в България през последното столетие и половина, е необходимо да направим систематизация и анализ на метрическия аспект на основните преводачески стратегии с цел да проследим тяхната динамика, противоречия, приемственост, дебати, смяна на поколения.

Цели и задачи на настоящата глава.

Тази глава си поставя за цел систематичен обзор, анализ и класификация на метрическите модели на превод на старогръцки текстове в България, както и на теоретичните рефлексии относно тези модели, изложени от самите преводачи или от техни анализатори и критици.

1.2. Проблемът за избор на метрическа стратегия на превод.

Проблемът за избор на метрическа стратегия може да се разгледа в рамките на по-широк кръг въпроси: що е поетичен текст и какви са специфичните проблеми, които се отнасят именно до превода на поезия. Това понятие се припокрива само частично с понятието метрически текст, доколкото наличието или отсъствието на метрическа организация не е единственият белег, по който един текст се идентифицира като поетичен. Според Р. Якобсон самото понятие за поетичност е елемент от сложна структура, който преобразува останалите елементи. Адекватното предаване на поетичността в целевия език е трудно да се разгледа отделно от други нива на еквивалентност. В този случай самото понятие за еквивалентност следва да бъде

разглеждано най-вече през призмата на термините **динамична еквивалентност** или **функционална еквивалентност**.

При работа с произведения, написани преди 25 столетия и повече, се прибавят и нови аспекти, които се осветляват най-добре от таргет-ориентираните теории на превода: при тях най-съществено е как функционира преводният текст в рамките на целевата култура; те отчитат нейните параметри и нейното динамично развитие.

Метрическият анализ, пренебрегван до сега аспект на изследване на преводната рецепция е необходим за по-цялостно осмисляне на процеса на реципиране на антични метрически текстове, тъй като ритъмът и метърът във всеки текст влизат в сложни взаимоотношения с останалите елементи на съдържанието и непрекъснато пораждаат смисъл.

Друга причина да се обърнем към него е от прагматичен характер: анализът на досегашния опит може да бъде от полза на боравещите с античен метрически текст, за да изградят свои стратегии на превод, избирайки сред вече изградените или създавайки нови.

2. История на рецепцията. Периодизация.

Историята на рецепцията на старогръцката литература е изложена в редица изследвания; най-пълна систематизация е направена в т. 3 на поредицата *Преводна рецепция на европейските литератури в България*.

Периодизацията на рецепцията, изследвана през призмата на метриката и ритъма, се припокрива само частично с периодизацията, приета като принцип в споменатата по-горе поредица. Ние извеждаме на преден план **спецификата на работа със старогръцки метрически текстове**, която е зависима не само от широката историческа и политическа конюнктура, но също и от: наличие/отсъствие на масово класическо образование; включване на антични текстове като част от обучението по литература; места за публикуване на експериментални преводачески подходи; наличие/отсъствие на оперативна критика на превода; привилегирован или, напротив, маргинален статут на античното литературно и културно наследство; влияние на отделни персони на преводачи; сравнително тясната читателска аудитория и ограничения книжен пазар в една малка страна.

Периодизация, с която си служим в рамките на това изследване.

1. Възрожденски преводи. Гр. Пърличев, Н. Бончев. (1871-1878)
2. Ранни поствъзрожденски. *Българска христоматия*. (1878-1897).
3. Поколение на основателите на Класическа филология у нас. Ал. Балабанов. За начална дата вземаме първи публикуван метрически превод на Ал. Балабанов. (1897-1933)
4. Времето на сп. *Прометей*. Установяване на базови модели на изометризм в областта на епоса и драмата и експерименти в областта на лириката. Условно приемаме за начална дата публикуването на части от *Илиада* в превод на А. Разцветников. (1933-1949)
5. Разцвет на изометризма. Ал. Ничев, Г. Батаклиев. Условното начало е първият публикуван цялостен превод на *Антигона* от Ал. Ничев, а край – неговата смърт (1949-1988).
6. „Нулево поколение“ – лакуна в практиката на превод на метрически текстове в следващото поколение преводачи от старогръцки. (1988-2008)
7. Новата вълна: поредица *Архетип* и *Libri legendi*, ново експериментално поле: начало на проект *Res metrica* (2008 до днес).

Смяна на поколенията, приемственост, традиция и иновации. Колкото и да е невъзможно да се предложи точен обхват на понятието за **поколение на преводачи**,

приемаме като работна хипотеза, че в определени периоди от време господстват обективни тенденции в развитието на превода, характерни за даденото време аксиоми и автоматизми.

Външни фактори. Сред тях ще споменем такива фактори като издателска политика, културни политики в България и в ЕС и свързаните с тях форми на субсидиране на преводи, както и цялостното отношение към античното културно наследство. Самата система на подбор на текстове, възлагане на преводи, избор на преводач/и, изисквания на рекакционни колегии, формите на промотиране и разпространение на книги и периодика оказват пряко влияние върху резултатите на преводаческия труд и чрез това – върху цялостния процес на рецепция.

Промяна в **отношението на културната публика към фигурата на преводача**, белязана от различни форми на представяне на преводаческия труд, интервюта, срещи.

2.1. Анализ на метрическите стратегии на превод по периоди.

2.1.1. Възрожденски преводи. През този период налице са само преводи на части от Омировата *Илиада*.

От една страна, стремежът към непосредствено емоционално и дидактическо въздействие върху широка и неспециализирана читателска публика води към търсене на форми на стихосложение, които съществуват в културния ѝ бекграунд. Същевременно е актуален интересът към опознаване и събиране на български фолклорни песни. В резултат една от възможните тенденции е използването за целите на превода на **традиционни форми на силабически стих**, характерни за фолклора. Такъв е опитът на Гр. Пърличев и П. Р. Славейков. От друга страна, на античния текст се гледа като на съществена част от европейското културно наследство и към превода се търси европейски – по формални критерии – подход: за първи път се прилага утвърденият в руската преводаческа традиция подход на **силаботонически аналог на хекзаметъра** (първи опит на Н. Бончев).

Не бихме могли да открием цялостна тенденция на избор на метрика във възрожденските преводи от старогръцки, тъй като те са отделни единици, недостатъчни по обем и брой, за да се правят общи заключения за техните характеристики.

2.1.2. Ранни следосвобожденски преводи до първите две десетилетия на 20 в. Значение на *Българска христоматия*.

Новите опити за преводи на *Илиада* представляват широк спектър от метрически решения. През 1896 г. се появява и втори опит за превод в силаботонически вариант на хекзаметър, но, за разлика от чисто дактилическия хекзаметър на Н. Бончев, Р. Горанов избира варианта на „смесения“ хекзаметър. Този размер е първият случай в българската практика на превеждане от старогръцки език, при който е изработен метрически модел само за целите на превода, който няма аналог в авторската поезия по това време и съответно няма приложение извън рамките на превод на старогръцки епос.

Съвсем особено място през посочения период заема *Българска христоматия* (1884), в която се намира за първи път превод на откъс от трагедията *Едип цар* и непревеждан до момента на български език откъс от *Илиада*. Машабността на целия проект излиза извън рамките на обикновена антология от литературни текстове. Систематичната му структурираност показва нови елементи в самата идея за образование. Разностранността на образователните цели тук предполага и пряко емоционално и естетическо въздействие, което задължително включва и избор на подходящ метрически облик на преводите. Самата организация на двутомника – разделението по признак „поезия/проза“ не допуска възможност поетичен текст да бъде предаден в прозаична форма, защото той би влязъл в различни интертекстуални взаимодействия и би изгубил видовата и жанровата си принадлежност.

През този период в полето на интерес попада вече не само Омировият епос, но и драмата с всички нейни жанрове и частично лириката. Някои антични текстове попадат в общообразователната програма по литература, което от своя страна стимулира и интереса на преводачите към тях. Тогава се извършва голям брой прозаични преводи на метрически текстове. **Представителният превод** си поставя за задача запознаване на читателя най-вече със сюжета на творбата и така зададената цел може да доведе до отказ от метрическа организация на преводния текст. От една страна, такива са множеството **препреводи**. Изобилието от преводи през език посредник – вече не новогръцки, а основно руски, френски и немски – по правило се извършва в проза. От друга страна – това е периодът на формиране и **дейност на първите професионални класически филолози** в България и подготвяне на почвата за класическо образование по европейски, свързан предимно с дейността на Ал. Балабанов. Преводите му обикновено са снабдени с подзаглавие *преведе дословно от старогръцки език Ал. Балабанов*; основен негов стремеж очевидно е издигането на превода от класически езици до професионално равнище.

Ал. Балабанов ясно заявява стратегия: той търси едновременно близост до оригинала и експресивност – два трудни за съчетаване елемента. Той предвижда и обещава развитие на своята работа от прозаичен към поетичен превод: за него буквалният и прозаичен превод е етапен резултат.

Елементи на ритмическа организация в прозаичните преводи на Ал. Балабанов. Буквалистският му подход изключва възможността за систематично метрическо оформление на преводния текст, въпреки че в много случаи Ал. Балабанов отстъпва на практика от собствената си теоретична постановка. В много от неговите прозаични преводи се наблюдават елементи на ритмизирана проза, особено в хоровите партии.

Лириката през този период. Началото на 20 век е и времето на поява на първи преводи от старогръцката лирика, на този етап спорадични, направени от Александър Балабанов. Като първопроходец в тази област той експериментира с разнообразни подходи от гледна точка на метриката: от ритмизирана проза до силаботонически римуван стих. В стихотворенията на Сафо Ал. Балабанов прилага смесен подход: елементи на изометризм в някои стихове („Равен на боговете ми се вижда // оня, който близо до тебе седнал...”).

Драма: стихотворни преводи.

През този период, успоредно с продължаващата тенденция на прозаични преводи, се появяват и първи изолирани случаи на метрически преводи на драма. Единият е Софокловият *Един цар* на Гео Милев (1925), а другият – Еврипидовата *Медея* на Ал. Балабанов (1932).

И в двата случая мотивиращият елемент, за да се потърси адекватна метрическа стратегия, е пригодността на преводния текст за поставяне **на сцена**. Театърът е двигател на метрическо обновление: движението е в посока към по-висока комуникативност – задължително изискване за текст, който се възприема на слух и в реално време. Решаващ е не само фактът, че в театъра употребата на словото е устна, а в по-голяма степен оказва влияние синкретичността на театралното изкуство. Тя налага екипна работа, при която се постига единство между внушението на образ, ритъм, музика, слово и други елементи.

2.1.4. Времето на списание *Прометей*. Базови модели на изометризм. Делото на А. Разцветников.

Към средата на 30-те г. метрическият модел на **преводния хекзаметър** може да се счита за утвърден. Това е чисто дактилическият хекзаметър, който не допуска замяната на дактилична стъпка с хорейчна, и по този начин остава в сферата на чисто

силаботоническия стих. По същото време се правят първи опити да се утвърди модел на превод на ямбичен триметър по същия модел. Важна роля в този процес изиграва учителят по класически езици от Устово (днес квартал на Смолян) Николай Вранчев.

Съществена роля в обогатяването и разнообразяването на метрически решения изиграва сп. *Прометей*, основано от Дружество на приятелите на класическата култура в България – по инициатива и с енергията на Ал. Балабанов. Широкият му таргет – не само хуманитаристи, литератори, студенти, но по-специално ученици от класически профил – определя търсенето на по-атраaktivни, въздействащи непосредствено емоционално поетични форми. Целта не е само обслужване на позната тясна публика, а възпитаване на нов таргет.

Списанието става естествено място за публикуване на малки по обем текстове, както и място за експерименти с метрическата техника. Игровият подход на страниците на *Прометей* е съществен за развитието на метрическите техники. При всяка техника, изискваща не само знания, но и евристичност, експериментът е ключ към откриване на нови неизползвани възможности. Това важи в пълна степен за метрическите преводи. Експериментален дух може да се наблюдава и у преводач, бранещ консервативно силаботониката – А. Разцветников е първият и единственият, който за предаване на хекзаметър се опитва да открие компромис между традиционната народна българска силабика и вече привичния силаботонически модел на „чистия“ хекзаметър.

2.1.5. Разцвет на изометризма. Ал. Ничев, Г. Батаклиев.

За условни граници на този етап приемаме дати, свързани с живота и дейността на Ал. Ничев (от първото издание на негов превод на драма до смъртта му). Тогава в областта на превода от антична литература доминира тази разновидност на преводаческото изкуство, която Льофевър нарича метрически превод: при него се търси само един формален критерий за еквивалентност на оригиналния текст за сметка на всички останали. Подобна крайност е обяснима с факта, че точно това поколение преводачи – преди всичко Ал. Ничев – **отработва техниката на изометричен превод до съвършенство**, стъпвайки на относително оскъден опит на своите предшественици.

Трудно би могло да се каже, че той създава школа. Сред класическите филолози, на които той преподава старогръцка литература, на практика няма преводачи на метрически текстове. По-скоро огромният авторитет на персона като него възпира както опитите на други преводачи да влязат в стъпките му, така и търсенето на алтернативни стратегии на превод.

Успореден хетерометричен опит. В рамките на същата тази поредица *Световна класика* попада и мащабен по обем чисто хетерометричен сборник: *Антична поезия* в превод на Б. Георгиев (1970). Ямбичният поток или свободен ямб са най-често срещаното негово решение, абсолютно независимо от жанра и метрическите характеристики на оригиналните текстове. Това означава не само отказ от търсене на адекватна метрическа форма, но и отказ от идеята да се предаде жанровата картина на старогръцката архаична лирика, тъй като в нея тези два параметъра са неразделимо свързани. Успоредно с този своеобразен анархизъм на Б. Георгиев се появяват и преводи на лирика на Г. Батаклиев, издържани в чисто изометричен модел, предимно на елегически дистихон.

Интересен е фактът, че и двамата преводачи, работещи с различни метрически принципи, стигат до сходни стилови характеристики на преводите си: честа употреба на междуметия, прибавяне на несъществуващи в оригиналните текстове епитети, склонност към лека архаизация на езика. И двамата очевидно са на едно и също мнение, че в превод на античен текст няма място за други стилови пластове, освен високия книжовен език. Общо за тях е и очакването на подготвена читателска аудитория, готова да преодолее съпротивата на тежък синтаксис, необичаен словоред,

трудни реалии, сложности на лексикално ниво, и в резултат да изпита емоция от среща с текста.

Ал. Ничев. Установяване на модела на преводния ямбичен триметър. Той утвърждава като най-функционален модела на петостъпния ямб с дактилна клаузула за предаване на ямбичния триметър; това е модел, утвърден в руската преводаческа традиция, който удачно избягва необходимостта от постигане на устойчиви мъжки клаузули в текст с голям обем.

Реалното новаторство на Ал. Ничев обаче е в друго. Принципът на изометричния превод се прилага от него не само за силаботонически размери, имащи аналог в българската поетическа практика, но и за формите, характерни за **хоровите партии** в трагедията и комедията.

2.1.6. „Нулево поколение” – лакуна в практиката на превод на метрически текстове.

Престижността на античната литература през този период не е подлагана на съмнение – преводите са издавани от най-авторитетните издателства в страната. Образът на античността, който поддържат, е свързан и с метрическия облик на текстовете, които не си поставят комуникативни задачи и не предполагат на практика изключват устна употреба. Тъй като през този период не се налага да се води борба за вниманието на читателската публика – което би наложило търсене на по-висока комуникативност – а е налична достатъчно широка спрямо тиражите подготвена публика, стремежът не е към достъпност и „смилаемост” на преводните текстове, а по-скоро към представянето им като част от безсмъртното световно културно наследство. Това не предполага лекота на възприятието на тези текстове и следователно не предразполага преводачите към популяризаторство; с други думи, откриваме стратегия, противоположна на адаптацията: стремежът е читателят да бъде „изтеглен” към сложен текст, а не текстът да „слезе” до него.

През този период се превежда усилено проза: проектът на библиотека *Хермес* вкарва в полето на българската култура нови текстове. Но грижата за метъра е на заден план.

2.1.7. Нова вълна. Ново експериментално поле – начало на проекта *Res metrica*.

През този период, който продължава и до днес, е настанало време някои утвърдени принципи на превод да бъдат обогатени и преосмислени. Това има много аспекти, свързани най-вече с промени в самото разбиране за Античността; тук ще се спрем на метрическия аспект на промените: настъпило е осъзнаване на изчерпването на строго изометричните модели. Причината не е само в интереса към по-съвременни представи за старогръцката фонетика, а оттам и за природата на квантитативния стих и условността на техниката на скандиране. Осъзнава се фактът, че педантичното следване на ригиден изометричен модел представлява препятствие между античния текст и потенциалния му съвременен читател; роля играе и по-добрата комуникация с други професионални гилдии (най-вече театрали), показваща нежизнеспособността на някои изометрични преводи, а също и иновациите в моделите на стихосложение в съвременната българска поезия.

На този етап фокусът вече не е само точността спрямо оригинала, а читаемостта и разнообразната приложимост на текстовете.

Новото поколение преводачи е изправено пред комплексни проблеми и съответно трябва да търси комплексни решения, сред които и иновации от областта на метриката. Необходимо е и осъвременяване на езика и разширяване на стиловите пластове, използвани при превод. За поколението на Ал. Ничев е естествено да заеме *елитарна* позиция и да затвори преводите си в рамките на високия книжовен език. То

изпуска от поглед факта, че повечето метрически текстове в епохата на възникването си са предназначени не само за устна употреба, но и за широк социален кръг. Поставянето на стилови, езикови, синтактични бариери пред широкия читателски кръг, оправдавано с голямата историческа и културна дистанция, деформира представата за метрически текст и затваря кръга на неговите ползватели.

Нови преводи на лирика.

През последните години, след мълчание, продължило десетилетия, се появяват и нови преводи на лирически поети в самостоятелни книги. Първи пробив е преводаческото дело на Я. Букова: подбор и превод на стиховете на Сафо (Сафо 2009) – 101 фрагмента на лесбоската поетеса, и Питийските оди на Пиндар (Пиндар 2011). Нейният новаторски подход съчетава извороведска прецизност и артистичен подход; това съчетание я освобождава от рестрикциите на изометричния подход: нейната Сафо говори в свободен стих, в който тук-там изплуват ритмически намеци за оригиналния размер.

Друг е балансът, постигнат от Я. Букова в преводите на Питийските оди на Пиндар. Тя не би могла нито да възпроизведе сложните хорови метри, в които симетрията на строфа и антистрофа е единствената забележима за съвременен читател мяра, нито да пренебрегне напълно метрическата форма. Я. Букова сама определя стиха си като свободен и ясно поставя границите на свободата, която си е позволила.

Какво се случва днес. Докато траеше работата ни над това изследване, на български език се появиха нови метрически преводи на антични автори.

Ще споменем двете появили се успоредно Софоклови *Антигони*: на Н. Гочев и на К. Мерджански, тръгнаха от общ корен – подстрочен превод на Н. Гочев и сценична обработка на част от текста на К. Мерджански за целите на спектакъла *Антигона смъртната* на М. Младенова в Театрална работилница Сфумато и развили се в различни посоки, създаващи различна представа за Софокловата творба и насочени към различни сегменти от читателската публика. Първата е ориентирана по-скоро към академични среди и широкопрофилни специалисти – литератори и други хуманитаристи; по-консервативна като език и като ритмическо оформление, тя е иновативна с необичайния прочит на конфликтите и образите. Втората отваря възможността за сценични прочити поради по-голямата си гъвкавост и произносимост. Метрическите решения също са необичайни за сферата на превод на антична драма: К. Мерджански работи в свободен стих, като търси по-скоро ритъма и динамиката на дадена сцена, а не толкова съответствие с ритъма на оригинала.

През последната година се появява *Архилох. Фрагменти* в превод на Георги Гочев и Петя Хайнрих – двуезично. Това е амбициозно начинание: стремежът му очевидно е да се достигне до по-широка читателска аудитория и да приближи Архилох до възприятието на съвременен читател, без да се губи от спецификата на поета и времето му. Изданието е билингва – рядка практика у нас. Заявеното намерение на преводачите е да постигнат не само съдържателна и стилова адекватност, но и адекватност на естетическото и емоционалното въздействие и комуникативна ситуация, съпоставима с тази на ползването на оригиналните текстове. На пръв поглед метрическата стратегия е именно традиционната: доста строг изометризм с редки нарушения в броя стъпки. Но използването на разговорен език, граденето на речева характеристика на лирическия „аз“ – един наистина донякъде въображаем Архилох, воин, шегаджия и антигерой – омекотява ефекта на еднообразието, който по принцип е труден за избягване при изометризм.

3. Връзка между избор на стратегия и цели на превода.

Очевидно е, че всеки превод се създава и издава с очакването за определен тип читателска публика. Самият факт на публикуване на превод зависи от редица фактори,

излизаци извън рамките на намеренията и възможностите на преводача, като например *политика на дадено издателство*, а също *национални и наднационални културни политики*. Върху практиката на превода налага своето отражение и актуалната учебна програма по БЕЛ за масовото училище. Наличието на даден античен текст в нея променя търсенето.

Особен случай представляват **нови преводи** на вече превеждани произведения. Общеизвестно е, че преводите остаряват поради развитието на езика цел. Почти винаги новите преводи в някаква степен полемизират с предхождащите ги преводи и това до голяма степен зависи от представите на преводачите за целесъобразността на труда им: към кого е адресиран и какво естетическо, емоционално и мисловно въздействие може да окаже. Тази скрита полемика може да доведе до различни резултати:

а) Отказ от метрическа организация на текста (прозаичен превод) с идеята за по-голяма точност и научна стойност;

б) Прецизиране на техниките на изометризма, като метърът и ритъмът се признават за неотделим елемент от характеристиките на текста;

в) Отказ от изометризм в полза на хетерометрични решения, по-близки до навиците на читателската публика.

4. Теоретични позиции и дебати. Наличие / отсъствие на теоретическа аргументация за избрана метрическа стратегия на превод.

Малцина от българските преводачи на старогръцки метрически текстове се занимават със систематичното заявяване на принципите на метрическия превод, който прилагат. Донякъде това се обяснява с факта, че и хетерометричният, и особено изометричният модел имат свои аналози в рецепцията на същите текстове в други европейски култури, която особено силно влияе върху българската. Така преводачите се виждат пред възможността просто да се позоват на прецедент и на изграден авторитет или изобщо да премълчат мотивите си да изберат една или друга техника.

Поводите за теоретични разсъждения най-често са мотивирани полемично. Това се отнася и за опитите да се оспори моделът на изометризма, и за оспорването на възможността за алтернативни решения.

4.1. Спорът за *Илиада*: Гр. Пърличев и Н. Бончев. Изометризм по чужд модел срещу хетерометризм, подчинен на жанрова принадлежност на текста. Жанров превод.

Първият възрожденски превод – Първа и частично втора песен на Омировата *Илиада* на Григор Пърличев – става повод и за първи теоретичен сблъсък на становища относно възможните и правилните стратегии на превеждане.

Още при възлагането на тази отговорна задача Гр. Пърличев прави уговорката, че всъщност работи не по превод, а по адаптация, ако използваме съвременни термини. Той не разполага и с вече утвърден метрически модел, но вероятно добре познава преводите от старогръцки на новогръцки език, при които се използва размер, характерен за фолклора. По аналогия Гр. Пърличев търси подходящ метрически модел в българската фолклорна традиция и избира стиха на песните за Крали Марко.

Както е известно, този превод бива подложен на сурова критика от мнозина съвременници. Единствен от тях обаче обръща внимание на избора на стихотворен размер Нешо Бончев. Школуван в Русия, Н. Бончев приема за единствен легитимен вариант превеждането на Омировия стих чрез неговия силаботонически аналог, утвърден тогава от около едно столетие в руската преводаческа практика. Неговата статия е и първият образец на сравнение между два превода, представено в таблична форма. В успоредни колони е отпечатан преводът на Гр. Пърличев и неговият собствен, над който стои надпис „Омир”. Така въвеждането на принципа на изометризма –

теоретично и в рамките на дебат – мотивира практическото изработване на първи образец на силаботонически хекзаметър.

Така първият теоретичен дебат на тема метрически избор приключва с признаване на мнението на Н. Бончев в качеството му на професионален експерт. Така се въвежда и приетата в Русия практика на превод чрез силаботонически аналог на оригинала, която след това за дълго не се проблематизира повече.

4.2. Нов спор за *Илиада*: А. Разцветников и Ал. Милев. Паралели с предходния спор. Теория на А. Разцветников за приемствеността на ритмиката. Победа на принципа на изометризма.

Началото на тридесетте години бележи нов пик на интереса към Омировата *Илиада*: почти едновременно се появяват два превода; единият *in extenso* на Николай Вранчев, а другият – на части от поемата на Асен Разцветников. Непосредствено след тази поява Александър Милев прави обзор на наличните в България преводи на *Илиада*. Критиката му на превода на Асен Разцветников дава тласък на размислите на поета преводач върху теоретичния аспект на проблема за адекватно предаване на поетическия размер. Статията му *Българският хекзаметър* е един от малкото текстове, посветени именно на проблема за съотносимостта на системите на стихосложение на старогръцки и български език.

Разцветников изработва своя модел на хекзаметър първоначално не за работата си над *Илиада*, а за превода на Гьотевата поема *Херман и Доротея*. Първоначалният му избор е „чистият“ дактилически хекзаметър; според поета българският читател възприема смесването на двусрични и трисрични стъпки като проза. Но към датата на публикуване на тази статия, 1940 г., това твърдение може да бъде оспорено. В българската поезия вече съществуват текстове, написани в долник, а „смесеният“ хекзаметър влиза в тази категория.

Обаче А. Разцветников не спира до идеята за „чистия“ дактилически хекзаметър в търсенето на адекватен модел за предаване на старогръцкия хекзаметър на български. Хипотезата му, че ритъмът е над-езиково явление, което може да прескочи границите между езиците, без да изгуби своя облик, на пръв поглед звучи наивно в момента на публикуване на статията. Но с привличането на музикалния ритъм поетът аргументира избора си на силабически стих – симетрично цезуриран шестнадесетосричник.

Хипотезата на А. Разцветников за родството на старогръцкия хекзаметър с български силабически стих има и още едно предимство: отчита се родовата и жанровата принадлежност на творбата. След опита на Гр. Пърличев това е единствен опит не само да се създаде на практика, но и да се обоснове теоретично възможността да се вземе предвид жанрът на творбата при избор на метрическа стратегия.

4.3. Модернизация и музейност: Г. Михайлов и Ал. Ничев. Функции на драматургичния текст.

В основата на този дебат стои разлика в подходите, привидно скрита зад спор за структурата на старогръцкия стих и нейната предаваемост на български език – всъщност става дума за опит за разчупване на ригидния модел на превод, ориентиран към музейно съхранение на неползваем литературен паметник, и замяната му с модел, ориентиран към читателя.

В своя статия, посветена на превода на ямбичния триметър, Ал. Ничев прави паралел между него и музикалния ритъм 4/4. Той сравнява диподия с музикален такт. Схемата му не отговаря на реалния ритъм на ямбичния триметър и не отчита ямба като триморна стъпка.

Послесловът на Г. Михайлов: един манифест без последствия.

Единствен опит за разбиване на канона и теоретично обосноваване на нов подход приживе на Ал. Ничев се случва през 1983 г., когато Георги Михайлов

публикува своя превод на Еврипидовите „Троянки” и в послеслова към изданието аргументира метрическият си избор (Михайлов 1983: 83-90). Този случай подтиква Ал. Ничев да обори своя колега, критикувайки не само резултата от труда му, но и метрическата му стратегия.

Превод за театъра и превод за книгата. Според Г. Михайлов идеята за този превод се ражда от желанието на режисьора Й. Черкезов да постави трагедията. Тази постановка не се осъществява, но и в този случай, както и в други, стремежът към обновление на преводаческите практики се корени в представата, че чисто филологическият, книжен преводачески подход е подходящ за печатно издание, но всякаква устна употреба би била трудна, ако не невъзможна, а от друга страна, такъв музеен прочит би затворил входа към текста за по-широка публика.

Г. Михайлов твърди, че задача на театъра е да направи една пиеса от други времена близка до съвременния зритель, „наша”. Той пледира за превод, фокусиран върху реципиента и целевия език, а най-вече върху целевата култура. Различната функционалност на текста – за сцена, а не за усамотено четене – е допълнителен аргумент в полза на тази нагласа.

Най-забележимата иновация на неговия превод е въвеждането на съседни рими. Макар и неизказано експлицитно, може да се предположи следното основание: гръцката трагедия е разбираема за съвременния читател и зритель, защото е достигнала до него и с посредничеството на западноевропейската стихотворна драма; така иззад сянката на Еврипид прозира Расин.

Реакцията на Ал. Ничев не закъснява. Той приема принципите, изложени в послеслова на Г. Михайлов, като лична нападка срещу своя метод на работа. Връщайки се към паралела между диподия и музикалният такт, той не вижда по-рационален метод на превод от своя. Накрая на статията си той прави още една подмяна: подлага на свирепа критика не метода, а резултата от труда на Г. Михайлов, с което затваря възможността за диалог.

Така един дебат, който има потенциал да бъде плодотворен, в крайна сметка заглъхва.

5. Класификация на практическите преводачески решения при избор на метрическа стратегия и нейната реализация.

На фиг. 3 е представена дървовидна схема на възможните избори на метрическа стратегия на превод. Систематизацията на преводаческите решения разкрива, че в някои случаи противоположни интенции на преводача пораждаат сходен резултат. Това вторично сближаване е отбелязано на схемата с пунктирни линии (например ритмизираната проза и свободният ямб, а особено ямбичният поток, доста често се припокриват). Стремим се да избегнем оценъчност: всяко едно от посочените решения може да даде добър или лош резултат, няма привилегирани варианти.

Трета глава. Аспекти на практическото приложение на подходите за работа с метрически текст.

Задачата на тази глава е да анализира актуалното състояние на рецепцията на старогръцките метрически текстове в България като част от продължаващ процес и на тази база да представи приложими формати на боравене с метрически текст. Ретроспективният анализ в предходната глава, включващ анализ на корпуса преводи на старогръцка архаична лирика в Приложението, разкрива обективни тенденции на развитието на преводаческото изкуство в областта на старогръцките метрически текстове. Проследяването на тази динамика има важна практическа стойност: осмислянето на процесите на рецепция може да повлияе върху нейните предстоящи

етапи, както и върху формирането на преводачи, редактори, издатели, които работят в това поле.

1. **Обобщението на данните** от Приложението и кратката история на рецепцията на старогръцките метрически текстове в България дава основание за няколко извода за актуалното състояние на процеса на рецепция.

1. 1. Преводите на архаична лирика на български език **не са резултат от промислена стратегия** за представяне на този литературен род и вписването им в българската култура. Те носят по-скоро **спорадичен характер** и в общия случай са плод на лични инициативи и пристрастия на конкретни преводачи; така резултатите на техния труд са обвързани в много по-голяма степен с личния вкус и личните предпочитания към определена метрическа стратегия на един или друг преводач.

Като резултат на тази персонализация на преводаческите решения, възприемани като личен стил на работа, метрическите стратегии се възприемат като *запазена марка на конкретен преводач*, неподлежаща нито на оспорване и проблематизиране, нито на безрезервно следване. Съществен фактор е и ограниченият книжен пазар в България, който определя оскъдността на опитите в тази област. В резултат се получава история на рецепцията с високи върхове, но без широка основа. Следствие от тези фактори е **отсъствието на преводачески школи**, независимо от наличието на блестящи постижения в изкуството на превода.

а) Следствие от персонализацията на преводаческите усилия е и **нефункционалният теоретичен дебат** по проблемите на метрическата стратегия. От една страна, проблемът за поетическата форма изглежда решен в представата за адекватността на изометричния подход, а от друга, алтернативните решения, дори обосновани теоретично, се интерпретират само като отказ от следване на доминиращата стратегия, основан на лични мотиви и борба на преводачески амбиции.

б) Вследствие на посочените особености на рецепцията представата за *единствено допустимия правилен превод* е изключително устойчива. Поради това **трудно се приемат алтернативни преводи** на едни и същи текстове: те се интерпретират като латентна критика спрямо утвърдени преводи, а не като алтернативни подходи, необходими за по-доброто вграждане на даден текст в рамките на целевата култура.

Същите фактори определят и сравнително рядкото прилагане на екипна работа при превод, включително преводаческия тандем, състоящ се от експерт филолог и поет.

в) **Експерименталният подход** при работа с метрически текст е сравнително рядко явление. Съществена причина е отсъствието на активна среда, в рамките на която се правят и апробират експерименти.

Така очертаните липси ни довеждат до **извода**, че преосмислянето на понятията в областта на метриката и ритмиката и преодоляването на стереотипното мислене в тази област могат да имат практически последствия: привличане на нови лица с различна квалификация към работа с метрически текстове; усъвършенстване на техниките за превод; разширяване на читателската публика; развитие на рецепцията на лириката в няколко посоки, включително устна употреба, творческо преосмисляне, съчетаване с музикални и сценични елементи.

1. 2. **Необходимост от промяна и допълване на обучението не само на преводача, но и на ползвателя на метрически текстове: формиране на метрическа и ритмическа компетентност.**

Тази необходимост е разгледана не само в перспективата на изграждане на екипи от професионалисти, работещи в сферата на метрическия превод, но и на реципиентите им. Основание за това е преди всичко съображението, че старогръцката архаична лирика е важен елемент от европейската културна идентичност. При

адекватен на съвременната ситуация подход към боравенето с нея е напълно възможно тя да заеме своето естествено място. При работа с ритъм и метър, при условие, че тя не е сведена до традиционния набор от елементи – проста метрическа схема, стъпки, цезура и броене на срички – а се включат и други **сетивни елементи – аудио материали и движение**, тя има шанс да предизвика емоционален отклик и да се включи във формирането на емоционална интелигентност. Традиционният механистичен подход към метриката и ритмиката, при който обучаваният усвоява единствено умението да брой стъпки, да разполага цезури и да забелязва рими, може да проработи само на фона на вече изградена хуманитарна култура, което в общия случай не се отнася до съвременния човек.

Промяната в читателската публика от дигиталната ера е аспект, който не бива да бъде пренебрегван. От една страна, съвременният ползвател има повече изградени навици да ползва информация от аудио- източници, отколкото от прочетен текст; без сетивен достъп – звук и визуализация – той възприема затруднено и лесно може да бъде демотивиран. В този процес играят роля и промените в образователните практики – институционализираното обучение по ритъм и използване на ритъма за мнемоника е силно ограничено. В резултат на това необходимостта от възпитаване на компетентна читателска публика е също толкова значимо, колкото и изграждането на професионалисти в областта на превода.

2. Инерционен подход в преподаването на метрически текстове.

Всички изредени по-горе фактори определят необходимостта от специално обучение по ритмическа и метрическа компетентност. Ако стесним перспективата и се спрем на академичното преподаване на старогръцките метрически текстове, установяваме, че обучението за ориентация в метрическата система на класическите езици съществува, откакто се преподават тези езици. То обаче е сведено до практиката на скандирането.

Скандирането е средство да се използва навикът за артикулиране на силаботонически стих, като квантитативният стих се артикулира по модела на силаботоническия. Анализът на тази практика в предходните две глави посочва, че автоматизмът на подмяната на една система на стихосложение с друга възпрепятства осмислянето на несъпоставимостта на двете системи и утвърждава механично модела на изометризма.

Отсъствието на практическо обучение по фонетика на класическите филолози води до пренебрегване на фонетичния аспект на четените текстове: акцентът пада върху *разбиране, превод и коментар*, а артикулирането на текста има само служебна функция. Освен че възпрепятства непосредственото възприятие на четените текстове, този книжен подход води и до възприемането на писмения текст като първичен спрямо устния и неразбирането на устността на античната култура. Тези дефицити в съчетание с променения профил на съвременния студент – склонността да работи с визуална и аудио- информация, затрудненията в работа с чист текст, отсъствието на умения за полагане на систематични усилия – довеждат до все по-голямата трудност да се четат и разбират лирическите текстове.

Тези съображения доведоха до създаването на курса **Антична метрика и проблеми на метрическия превод**, който съществува от 2006 г. и до днес постоянно динамично се обновява и обогатява с нови елементи. Първоначалният замисъл беше той да представлява практикум по превод на метрически текстове. Неизбежно беше методите на работа в курса да се избистрят на принципа на пробите и обратната връзка, тъй като не разполагаме с готов модел за подобен практикум. С течение на времето общите цели на курса се разшириха паралелно с разширяването на включващите се в него участници. Динамиката в развитието на курса ни насочи към това, че основният

му смисъл не е само техниката на превод на старогръцки метрически текстове, но и изграждане и разширяване на разбирането на участниците за природата на стиха изобщо: *създаване на умения и навици за квалифицирано ползване на стихотворен текст*, независимо на кой език. Затова и участници без предварителна подготовка по старогръцки език се вписваха без особен проблем в дейността.

Цели и задачи на курса.

Необходимо е да се компенсира поне частично отсъстващата представа за *звученето* на античния стих. Този проблем има пряко отражение върху разбирането на текста: записването му и четенето без участие на глас и ритъм не е достатъчно, за да се получи пълноценно осмисляне на метрическия текст, тъй като неговият метър и ритъм е неотделима част от неговите характеристики. Предвиден отначало само за тренинг, свързан със старогръцката метрика, курсът надхвърля тази задача, като включва и тренинг върху български поетически текстове, както и упражнения за развиване на чувството за ритъм. Първоначалната му обвързаност с обучението на класическия филолог на днешния етап търпи преосмисляне: той има потенциал да се отвори към по-широка аудитория.

Специфичните му задачи са:

1. Изграждане на умения за *ориентация в метрически текст* както на старогръцки, така и на български език.

2. Изграждане на умение за *създаване на метрически организирани преводни текстове*. Курсът е с практическа насоченост: той изгражда не само преводачи, но е приложим и за хора от различни бъдещи професии, които се занимават със слово – редактори, критици.

3. Развиване на *усет за метрика и ритмика*, приложим не само към метрически текстове, но и към проза; трансфер на знания и умения за авторско писане, занимания с музика, устна презентация и автопрезентация.

4. По-добро *опознаване, разбиране и осмисляне на античната лирика*.

5. Систематизиране на теоретичните знания в *областта на стихознанието*. В общия случай студентите филолози от различни специалности получават само фрагментарни знания в тази област, подчинени на по-общи цели на разбиране и интерпретация на поетичен текст.

Принципи на работа. Подготовка.

Екипна работа. Стимулира се индивидуалната и колективната креативност.

Целенасочена работа с билингва в разнообразни форми: буквален превод, подстрочник, мултилингва. Процедури на откриване на паралели между два текста на синтактично ниво, сравняване на семантичните полета на лексеми в двата езика; съпоставка на стил.

Развиване на умения за *работа с подстрочник*. Специфика на метрическия текст: как се наслагват синтаксис и ритъм.

Работа по *(ре)конструиране на контекст*. Биография / биографичен мит на автора и отражението му върху разбирането на конкретни текстове.

Работа с метрически схеми. Визуализация на метъра и ритъма – два типа схеми, които са използвани и в приложението към дисертацията. Разграничаване на ритъма от простата метрическа структура.

Работа с ритъм, дишане и глас.

Упражненията за гласоречеви тренинг са заимствани от практиката на хоровото пеене и актьорското майсторство. Те са необходими и от медицинска гледна точка, за да не се претоварват гласните струни, и като част от изграждане на нагласата за себеизразяване чрез глас.

Двигателни упражнения.

Развиване на усет за квантитет чрез различна дължина на стъпки. Отмерване на силаботонически ритъм и метър. За да може участниците да са свободни в движенията си, тези модули от занятията трябва да се изпълняват в пространство, различно от аудиторното.

Практикум по метрически превод. Последователни стъпки.

До този етап се стига след постигане на базови умения за ориентация в метрически текст и теоретични познания за системите на стихосложение в последната третина от семестъра на първата част на курса. Практикумът използва някои елементи от уъркшопа: преподавателят и останалите участници са равнопоставени. Преподавателят не предлага готови решения и не казва последната дума при избор на преводни варианти, а само насочва креативността на останалите участници.

Всяко занятие от два академични часа включва задължителни елементи:

1. Предварителен избор на текст.

Този избор се ръководи от необходимостта за запознаване с различните старогръцки системи на стихосложение в съчетание с други жанрови характеристики на изучаваните текстове. Предоставя се голям простор за *инициатива на студентите*: ако даден текст е предизвикал техния интерес или по-силен емоционален отклик по време на занятията по старогръцка литература, този текст е с предимство.

2. Избор на метрическа стратегия.

В началото на практическото занятие групата обсъжда различните възможности за избор на стратегия: изометричен превод, хетерометрични преводи, отказ от метрическа организация на превода, както и възможни компромисни решения; модернизиращи елементи, например прибавяне на рима или използване на тонически стих. На този етап е съществен *не толкова самият избор, колкото неговата аргументация*.

3. Разделяне на оригиналния текст на преводни единици.

Всяка преводна единица може да съвпадне с лексическата единица, но би могла да обхване и няколко лексически единици.

4. Брейнсторминг: синонимни редове на български език.

Това е особено съществен етап. Именно тук се изгражда умение за търсене на адекватни лексически съответствия при превод. В бързо темпо участниците предлагат *български съответствия на всяка преводна единица*, които се записват и впоследствие от тях се избира един. Темпото на работа не предполага предварително отсяване на неподходящи за контекста синоними: това би блокирало изобретателността на студентите, а целта е те да активират собствения си речник на български език и да актуализират разбирането си за различни стилови регистри в него. Това упражнение по стил, както и инцидентно възникващите опити за пародии и пастиши, е добър тренинг за постигане на стилова адекватност на преводите.

5. Отсяване на приемливи и неприемливи синоними.

След като натрупването на синонимни редове е приключило и всички предложения са записани, следващият етап е стесняване на избора по няколко критерия.

- 1) *Уместност* на употребата на дадена лексема в контекста на работния текст.
- 2) Възможност за отклонение от смисъла на текста поради *несъвпадаща полисемия* на старогръцката и българската лексеми.
- 3) Преценка на риска да се създадат *неадекватни настроения и асоциации* у българския читател поради разлика в конотативните значения на синонимите.
- 4) Преценка на *метрически параметри* на синонимите: обща дължина и метрическа структура на отделната преводна единица, възможността да бъдат вместени в метрическата схема.

6. Комбинаторика.

Това е най-същественният етап от работата: от отделните единици се „сглобява” цялостен стих. Частично етапите 5 и 6 се припокриват; изборът на един или друг синоним въз основа на метрически критерии зависи от избора на съседните единици. На този етап чисто метрическите аргументи за избора на един или друг вариант се съчетават с други стилистични и съдържателни аргументи.

7. Проверка на резултата и редактиране

Проверката на резултата включва въщане към цялостно сетивно възприятие: артикулиране на получения преводен текст на глас, пробване на различен ритъм на четене, „пробване на вкус”, за да се отбележат всички трудни за произнасяне фрази и да се потърсят алтернативни варианти.

След това се пристъпва към анализ на загубите при превода: загуба на смислови единици и неудачни стилистични изменения и се прави опит текстът да бъде редактиран и подобрен. Така се тренира критичният поглед към превод, свой или чужд, и уменията за авторедитиране.

Приложимост на елементи от обучението по метрика и ритмика в извънаудиторни формати.

Тъй като в преподаването на ритъм и метър нямаме възможност да се опрем на натрупан опит и готови модели както в рамките на СУ „Св. Климент Охридски”, така и в други европейски университети, се налага отделните стъпки да се напишат с годините на базата на обратна връзка. Това наложи постоянно да експериментираме, разширявайки кръга занимания, пространството, в което те се случваха, и възрастовите групи.

През последното десетилетие проведохме три театрални уъркшопа, в които работата с метър и ритъм беше съществен елемент от процеса на осмисляне на текстовете. От самото начало се работеше с билингва и мултилингва, предлагаша се различни редакции на превода, участниците пробваха «на вкус» и на ритъм различни варианти. Студентите трябваше да съчетават творчески вербални и невербални средства за изразяване на настроение, емоция. Съчетанията от произнасяне на ритмични фрази и съгласувани с тях жестове и движение в пространството имаха и силен мнемоничен ефект.

Между работата с хоровите партии и практикума на курса по метрика се установява пряка връзка. Хоровата партия е вклиняване на лирика в рамките на драма, едновременно обвързана с контекста и донякъде автономна.

Най-същественният резултат на театралните уъркшопа по отношение на ритмическата компетентност беше отключването на креативността на участниците.

Апробиране на елементи от обучението по метрическа и ритмическа компетентност при различни възрастови групи.

Широкият възрастов диапазон на участниците в уъркшопите показва на практика, че обучението по метрика и ритмика е приложимо при по-ниски възрастови групи. Ученици и деца в предучилищна възраст се включиха в тях без бариера. Това ни насочи към апробиране на обучението по метрика сред ученици и деца, владеещи различни езици.

1. Ритъм, стих, песен. Опит с ученици от Френски лицей „Виктор Юго”. Целта, която си поставихме, беше да създадем умения за работа с дишане, глас и ритъм, подходящи за възрастовата група между 10 и 11 г. Спецификата на работата беше в това, че средата в училището е един вид моделиран трилингвизъм. При все още неизградена стихова култура учениците се срещаша паралелно с два типа

стихосложение: българско, най-често силаботоническо, в рамките на часовете си по български език и литература, английско в рамките на часовете по английски език и френско във всички останали случаи. Резултатът беше *подобряване на ритмическата култура на учениците и умението им за ориентация в текст*.

2. **Музикална витрина** – авторски формат за достъп до култура и комуникация. През учебната 2016/17 година в Стара Загора по идея на китариста К. Петков се създаде пространство, в което всеки желаещ можеше да се докосне до различни музикални инструменти и да се занимава с музика. Това беше добра практическа реализация на идеите за социална и културна интеграция. Заниманията протичаха с ограничен брой хора, сред които имаше и деца.

Нашите занимания с деца на възраст около 10 г. бяха посветени на създаването на текстове за песни: изграждане на ритъм, използване на рими, съчетаване на музикална и текстова фраза.

3. **Усвояване на ритъм при деца в предучилищна възраст**. При работа с деца в тази възрастова група наблюдавахме естествената склонност да възприемат стихотворен ритъм с първо силно време – хорей или дактил, както и запазен първичен синкретизъм: обединяване на текст, музика и движение.

Изводи.

1. *Преосмислянето и предефинирането* на базови понятия в стихознанието и актуализацията на подхода към старогръцките системи на стихосложение са в пряка корелация с възможността да се преподават, ползват и превеждат метрически текстове, както и да се събуди интерес към тях сред широка аудитория.

2. *Стереотипно-инерционният подход* към боравенето с лирика е проблематичен, тъй като задава неадекватен ритмически модел, за който един от факторите е техниката на скандирането, но също така изважда лирическият текст извън представата за начина му на употреба, отдалечава го от устността.

3. *Въвеждането в стиховата култура* е възможно само с комплексен подход, който включва нетипични за аудиторната работа компоненти: движение, стъпки, работа с мимика, интонация, работа с дишане и глас.

4. Нужна е актуализация на представите за съвременния студент и компетентностите, които е придобил преди постъпването си в университета.

5. Най-ефективно за усвояване на ритмическа и стихова култура е съчетанието от *аудиторни и извънаудиторни формати*, както и съчетанието от *индивидуални и екипни форми* на работа.

6. Нужна е преоценка на ползата от работата с *билингва и мултилингва*.

Приложение. Корпус преводи на старогръцка архаична лирика на български език.

В отделно приложение са представени преводите на български език на петима лирически поети.

Корпусът съдържа общо 137 текста – преводи на български език на 41 фрагмента на Алкей, Анакреонт, Мимнерм, Сафо и Архилох. Към всеки преводен текст е приложен метрически анализ в две форми.

Цели.

1. Основната цел е *съпоставка на различни метрически стратегии* при превод на различни оригинални размери.

2. Търси се достъпна и ясна форма на *визуализация на метрика и ритъм*; затова традиционните таблици за метрически анализ са заместени от *схеми*, при които редуването на силните и слаби позиции може лесно да се открие.

3. Една от целите е *дидактическа*: схемите да могат да се използват при обучение.

Структура.

Всеки текст в корпуса е представен с основните си метрически характеристики:

- а) *Изометричен / хетерометричен превод.*
- б) *Еквилинеен / нееквилинеен превод.*
- в) *Превод от оригинал / препревод.*
- г) *Метрическа схема* с отбелязани реалните ударени и неударени срички и цезури чрез стандартните обозначения (˘, – и //).

д) *Метрическа схема в цветовете.* В нея ударената сричка в силна позиция е оцветена в червено, нереализираната силна позиция (неударена сричка в потенциално силно време) – в светлосиньо, свръхсхемното ударение – в розово и неударената сричка в слабо време – в зелено. Така се визуализират четирите възможни варианта на комбинации: силно реализирано време, силно нереализирано, слабо време и слабо със свръхсхемно ударение.

- е) *Пояснения към схемата.* Определена е използваната метрическа стратегия.

Обхват на корпуса.

Корпусът няма за цел да бъде изчерпателен. Избрани са само популярни, добре известни на българската читателска публика автори. Целта е да се обхванат достатъчен брой образци на възможните преводачески подходи.

Резултати и изводи.

1. *Процентното разпределение* на различните метрически стратегии показва, че към днешна дата по-честият подход към превода на лирика е *хетерометричният*. За сметка на това три четвърти от представените текстове са *еквилинейни*.

2. Корелацията между *жанра на творбата* и приложения подход се наблюдава само при елегията.

3. Метрическите стратегии не могат да се разглеждат отделно от *персоните на преводачите*.

4. *Компромисни решения.* Сравнително рядко някои преводи застават на границата на изометричния и хетерометричния подход: има очевиден стремеж ако не да се постигне точната изометрична форма, то да се даде ритмическо внушение за нея, без тя да бъде следвана последователно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Необходимостта от комплексен подход към старогръцката архаична лирика и в по-широк план – към метрическите текстове.

Гръцката архаична лирика и нейната рецепция е предмет на няколко научни и практически области. Сред тях са стихознанието, античната метрика, литературната история, теорията на превода; в практически аспект това са техниките на четене, артикулиране, превод и преподаване. Това прави интердисциплинарното изследване най-продуктивно.

Процесът на преводна рецепция на старогръцката литература не може да се разглежда изолирано от динамиката на културните процеси в целевата култура.

а) ситуиране на системите на стихосложение, които тя ползва, в рамките на цялостна дескрипция на версификационните системи

б) изследване на специфичните проблеми на превод на метрически текст и поставяне на въпроса за съизмеримостта на различни версификационни системи;

в) преподаването на лирика като възможност / невъзможност за вход.

Тази триада – стихознание/превод/преподаване даде нужната перспектива, за да е възможно обновление в рецепцията на лирическите текстове.

2. Преосмисляне и предефиниране на базови принципи на дескрипция и анализ на системите на стихосложение.

2. 1. Основните понятия в областта на стихознанието носят белега на системата за дескрипция, възникнала през Елинизма и късната античност.

Следствие от описанието на неактуални и сетивно недостъпни образци е фактът, че основен инструмент на систематизацията е метриката – за сметка на ритъма.

2. 2. Двухкомпонентна дескрипция на системите на стихосложение.

За преодоляване на тази откъснатост на системите на дескрипция от сетивното възприятие на стиха се наложи да въведем понятието *звуков носител* и да разгледаме системите на стихосложение като резултат от съчетанието му с метрическите схеми. Това е инструментът, с който могат да се разграничат изоморфни, но по същество несъизмерими системи. Метрическата схема сама по себе си дава единствено указание за принципа на редуване на силни и слаби времена и разположение на цезури.

Двухкомпонентното описание наложи и преразглеждане на статута на някои традиционно приети наименования на версификационните системи.

2. 3. Предефиниране на основни ритми.

Традиционно се приема, че стъпката е най-малката обзрима ритмема в повечето системи на стихосложение. Проблемът обаче е общо системен: реалните ритми в един стихотворен текст, доловими на слух, са по-големи – от цезура до стиходел и от стиходел до цезура, т. е., колони. Разграничаването на стъпки има само удобството да може да сведе описанието до ограничен брой стъпки, докато колоните проявяват много по-голяма вариативност.

3. Проблемите на превод на метрически текст са пряко свързани с начина, по който се осмисля стихосложението.

3. 1. Еквиметризм.

За по-голяма точност въвеждаме двойката термини *изометризм* и *хетерометризм* – те по-коректно отразяват ритмическите трансформации, които неизбежно се получават при превод на метрически текст от един език на друг.

3. 2. Изометризм и хетерометризм при превод на старогръцка лирика.

Традицията на отъждествяване на радикално различни системи на стихосложение е един от елементите на инерционно-стереотипния подход към дескрипция на структурата на стиха. Тя има пряко отражение върху практиките на превод.

4. Нова систематизация на историята на рецепцията на старогръцката архаична лирика на базата на стиховедски критерии.

Анализите ни водят до извода, че ритмическите характеристики на преводния текст имат голяма тежест за неговото възприятие от носителите на целевия език. Ритъмът и метърът не са външни по отношение на съдържанието и смисъла, а са неотделима част от него. На база на наблюденията в диахронен план представихме подробна периодизация на превода на античните метрически текстове.

4. 1. Дефицити. Неизползвани възможности.

Историята на една рецепция е и история на несъстоялите се възможности. Такива са всички форми на колективен превод, независимо дали става дума за преводачески тандем, състоящ се от експерт филолог и поет, или за други форми на екипна работа. Сравнително рядък и едва прощаващ е и експерименталният подход, като обяснението за това отсъствие е липсата на динамична среда, в която се осъществяват, обсъждат и приемат или отричат дадени експерименти.

5. Съвременни тенденции.

Последното десетилетие бележи начало на обрат в подхода на преводачите от старогръцки. Експлицитно признатата невъзможност за пълна реконструкция на

контекста на дадена творба в цялата му сложност вече не води до самоограничаване и свеждане на усилията за постигане на адекватност до изграждането на изометричен модел на стиха. Напротив, пътят, който се набелязва, е на *артистичната, а не музейната реконструкция*. Тази нова тенденция се излива в различни метрически решения – от традиционния изометризм, но наситен с по-разговорен и жив език, до свободния стих и употребата на модернизиращи елементи, например рима.

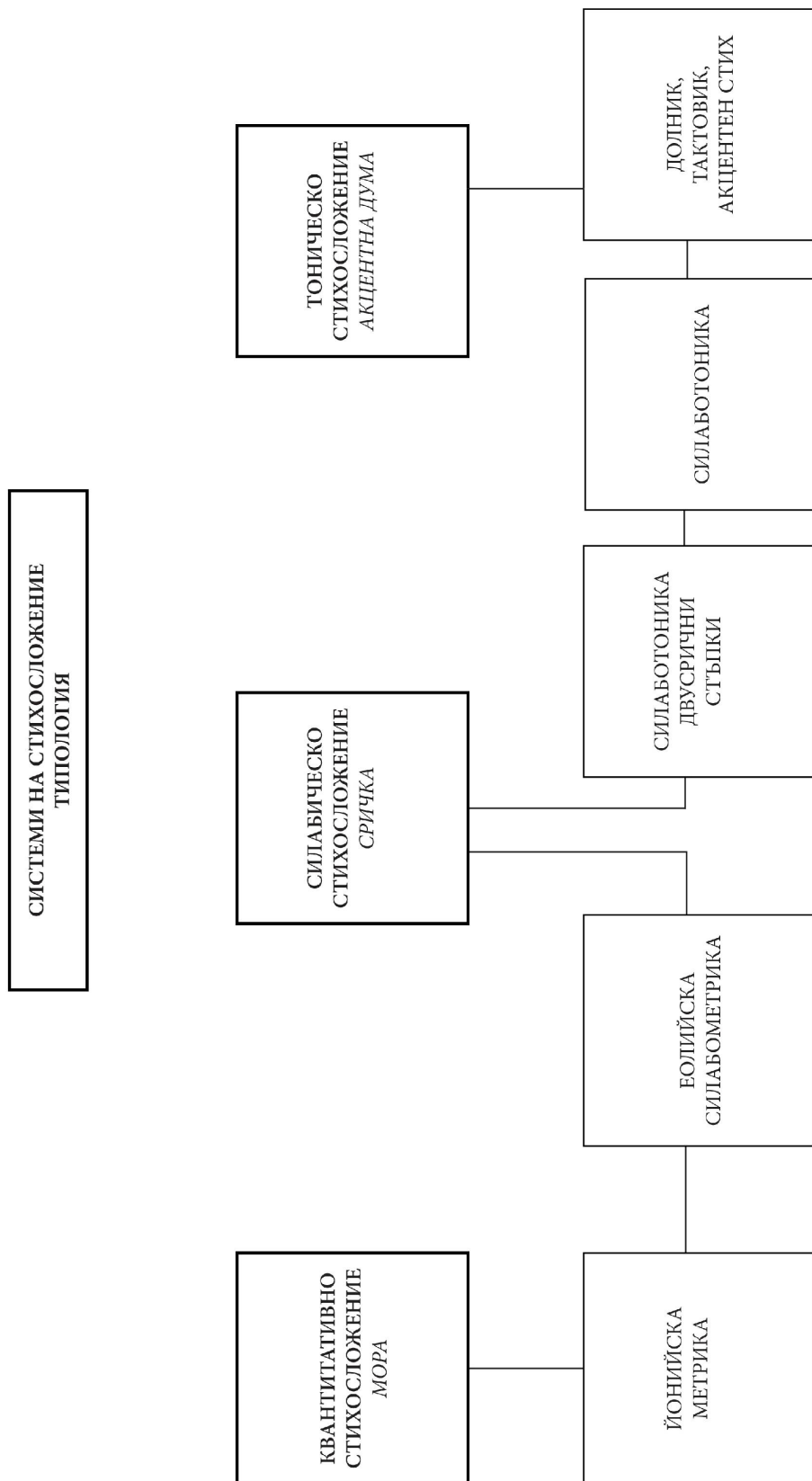
6. Експерименталният превод и новият подход към изграждане на метрическа и ритмическа компетентност.

Преосмислянето и предефинирането на базови понятия в стихознанието и актуализацията на подхода към старогръцките системи на стихосложение са свързани с възможността да се преподават, ползват и превеждат метрически текстове, както и да се събуди интерес към тях сред широка аудитория. Това налага обновяване на методите за изграждане на стихова култура по цялата верига – от изследователя и преводача до ползвателя, читателя, интерпретатора.

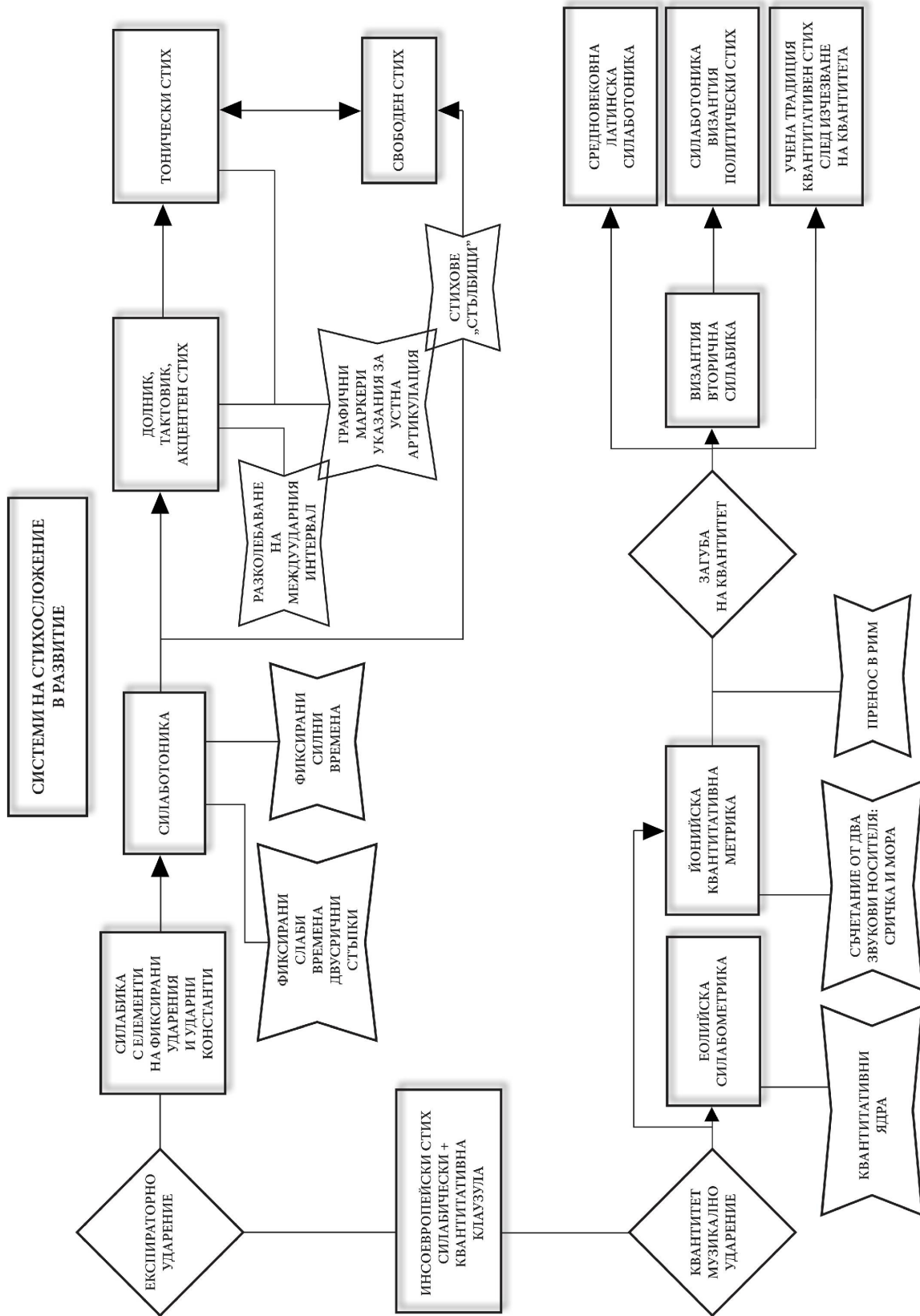
Проектът Res metrica – условното наименование на курса по Антична метрика и проблеми на метрическия превод – представлява практикум, съчетаващ традиционни аудиторни форми на обучение, както и нетрадиционни елементи – работа с дишане, глас, движение.

Тъй като за такъв практикум не разполагаме с готови, утвърдени от традицията модели, търсенията на форми на работа включват широк спектър извънаудиторни дейности и апробиране на методики върху разнородни групи участници.

СХЕМИ

Фиг. 1

Фиг. 2

Авторска справка за приносните моменти в дисертационния труд

Дисертацията представлява първо по рода си изследване на метрически и ритмически проблеми на превода от старогръцки на български език и рецепцията на старогръцката архаична лирика в България.

Приноси в областта на стихознанието:

1. Подход към стихознанието като към *функционално приложима*, а не *формално-дескриптивна* сфера. Актуализация на базови стиховедски термини; преосмисляне на обхвата на понятия за системи на стихосложение:

- *двукомпонентен анализ*: диференциране на две нива – звуков носител и структура

- диференциране на *два типа силаботоника*

2. Актуализация на традиционното делене мнимални *ритмеми*: условността на минималната единица *стъпка* и извеждане на *колона* като реалната минимална ритмема в различни типове стихосложение.

3. Въвеждане и дефиниция на термини:

Изометризм

Хетерометризм

Звуков носител

4. Въвеждане на понятия *първична* и *вторична* *силабика* в зависимост от историята на развитието на системите на стихосложение.

5. Съотнасяне на с *преводни модели* *версификационни модели* на авторски *текстове* на български език: определяне на „смесения“ *хекзаметър* като вид *долник*.

6. Преразглеждане на *интерпретацията* на *ритмическия модел* на *ямбичния триметър*, предложена от Ал. Ничев.

7. Представяне на *развитието на системите на стихосложение* на старогръцки и български език в съпоставителен план.

Приноси в областта на история и теория на превода:

1. Изработване на *детайлизирана периодизация* на процеса на рецепция на старогръцки метрически текстове в България, подчинена на метрически и ритмически критерии.

2. Предефиниране на *границата между превод от оригинал и препевод*.

3. Анализ на *неизползвани* или *рядко използвани метрически стратегии*: прилагане на *долник*, *акцентен стих*, *логаеди*.

4. Определяне на ролята на *експерименталния превод* за развитието на рецепцията на старогръцката архаична лирика.

5. Ситуиране на *българските преводачески практики* в контекста на европейските.

6. Изработване на *корпус* на многократно превежданите текстове на *Алкей, Анакреонт, Мимнерм, Сафо и Архилох* с оригинален *двоен метрически анализ*: съчетаване на проста метрическа схема с ритмична картина на текстовете на български език.

7. *Математическа обработка на корпуса* преводи на Алкей, Анакреонт, Мимнерм, Сафо и Архилох по критериите *изометризм / хетерометризм и еквилинейност / нееквилинейност*.

Приноси в областта на методика на изграждане на ритмическа и метрическа компетентност:

1. Разработване на *оригинална методика за изграждане на метрическа и ритмическа компетентност* като основа за курса *Антична метрика* и проблеми на метрическия превод.

2. *Апробиране на методиката* в различни среди и с различни възрастови групи.

3. *Интерференция* на натрупания опит от *извънаудиторни формати* и на система упражнения за *бърз вход* в старогръцки език, осигуряваща достъп на лица с различна стартова подготовка.

БИБЛИОГРАФИЯ КЪМ АВТОРЕФЕРАТА

- Белов 2015: Белов, А. М. Древнегреческая и латинская просодика (мора, ударение, ритмика). Academia, Москва, 2015
- Гаспаров 1989: Гаспаров, М. Л. Очерк истории европейского стиха. Москва: Наука, 1989
- Жирмунский 1975: Жирмунский, В. Теория стиха. Ленинград: Советский писатель, Ленинградское отделение, 1975
- Златанов 2002: Златанов, Бл. Интенция и смисъл на стиховия текст. София: Гражданско дружество „Критика“, 2001
- Кунчева 1988: Кунчева, Р. Стихът като възможност за избор. София: Университетско издателство Климент Охридски, 1988
- Кунчева 2000: Кунчева, Р. Метрика. Свободен стих. Сонет. Стихознанието преди и сега. София: ИК Аура, 2000
- Людсканов 1969: Людсканов, Ал. Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. – В: Е. Георгиев (ред.). Изкуството на превода. Народна култура, София, 1969, 99-115
- Николова 2002: Николова, А. (съст.). Преводна рецепция на европейските литератури в България, н. 3, Класическа литература. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002
- Попдимитров 1942: Попдимитров, Е. изследвания върху строежа на стиха с оглед към българската поезия. – В: Годишник на Университета Св. Климент Охридски, Историко-филологически факултет, том XXXVIII 12, София, 1942
- Филипова 2004: Филипова, С. Речник по стихознание. София: ИК „Петър Берон“, 2004
- Шенгели 1960: Шенгели, Г. Техника стиха. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1960
- Эткинд 1963: Эткинд Е. Поэзия и перевод. Москва – Ленинград, Советский писатель, 1963
- Янакиев 1960: Янакиев, М. Българско стихознание. София: Наука и изкуство, 1960
- Aristides Quintilianus 1963: Aristides Quintilianus De musica, ed. R. P. Winnington-Ingram, Leipzig: Teubner, 1963
- Aristoxenus 1967: Aristoxeni Musici fragmena, ed. F. Wehrli, Basel-Stuttgart: Schwabe & co Verlag, 1967
- Cornulier 1995: Cornulier, B. de. Art poétique. Notions et problèmes de métrique. Presses universitaires de Lyon, Lyon, 1995

Even-Zohar 1979: Even-Zohar, I. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. Polysystem Studies. – In: Poetics today, International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication, vol. 11, 1, 1997, 46-50

Hardie 1920: Hardie, William Ross. Res metrica. An Introduction to the Study of Greek and Roman Versification. Clarendon press, Oxford, 1920

Hephaestion 1866: Hephaestionis De metris enchiridion. – In: Hephaestionis De metris enchiridion et De poetate libellus, cum scholiis et Trichae Epitomis. Adjecta Procli Chrestomathia grammatica. Edidit R. Westphal. Leipzig: Teubner, 1866. (= Scriptores metrici Graeci. Vol. I)

Lefevere 1975: Lefevere A. Translating poetry : seven strategies and a blueprint. Assen: Van Gorcum, 1975

Levý 1963: Levý, J. The Art of Translation, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 1963

Nida & Taber 1969: Nida, E. & Charles Taber. The Theory and Practice of Translation. Brill, Leiden, 1969

Meillet 1923: Meillet, A. Les origines indoeuropéennes des mètres grecs. P., 1923

Nicev 1976: Nicev, A. Προβλήματα της μεταφράσεως του αρχαίου ελληνικού δραματος. – Πλατων, T. 28/ 1976, 302-306

Toury 1980: Toury, G. Translated Literature: system, norm, performance. – In: Poetics today, 1981

West 1982: West, M. L. Greek Metre, Oxford, 1982

West 2007: West, M. L. Indo-European Poetry and Myth. Oxford: Oxford University Press, 2007

ПУБЛИКАЦИИ И ДОКЛАДИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Публикации в български издания

1. Софокъл. В: Преводна рецепция на европейските литератури в България, т. 3, Класическа литература. Академично издателство „Марин Дринов”, София, 2002
2. Еврипид. В: Преводна рецепция на европейските литератури в България, т. 3, Класическа литература. Академично издателство „Марин Дринов”, София, 2002
3. Еквиметризмът при превод на антична мерена реч с оглед на българското стихосложение. В: Jubilaeus I, “Херон прес”, София, 1998, с. 108-111
4. Българският ямбичен триметър. В: Jubilaeus III, “Гутенберг”, София, с.136-139
5. 1. Едип чудовището. В: Българските маршрути на Едип. Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, Пловдив, 2011
6. Poeta fit. Работилница за превод на старогръцки поети. В: сп. Ах, Мария, София, 2011
7. Съотносимостта на системите на стихосложение в старогръцки и български език като проблем на превода на старогръцки метрически текстове., Годишник на Софийски Университет «Св. Климент Охридски», ФКНФ, 2018
8. Излишната сричка. (Не)предсказуемостта на стиха като (не)свобода. Електронно списание „Пирон”, Академично електронно издание за изкуство и култура, 16, 2018 <https://piron.culturecenter-su.org/dorothea-tabakova-the-redundant-syllable/>

Публикации в международни издания

1. Onze traductions d'"Oedipe roi" en langue bulgare: l'évolution d'une traduction - In: I Metaphrasi tou archeou Ellinikou dramatos se oles tis glosses tou kosmou, Athens 1998, p. 177-184
2. Homer's Reception in Bulgaria. Two Periods of the Debate on the Form. In: Ancient Greek and Byzantine Literature in the Modern World. ed. by the International writers' and translators' centre of Rhodes, p.99-112. Rhodes, Greece, 2002
3. Les traductions de Sophocle et d'Euripide en langue bulgare: stratégies stylistiques et métriques. In: Praktika 11 diethnous synedriou klassikon spoudon, t. III, p. 544-551, Athens, 2004
4. Stagings of Ancient Tragedy in Bulgaria and Their Influence on the Process of Translation's and Creative Reception. In: A Handbook to Classical Reception in Eastern and Central Europe. Wiley, 2017

Доклади на български научни конференции

1. Замлъкналият звук. Пътища за актуализация на изчезнали форми на стихосложение. Философска конференция «Близост и дистанция», Гьолечица, 15-20 май 2017
2. Еврипид под кожата: споделяне на опит. Конференция на Академичния кръг по сравнително литературознание «Писателят като преводач. Преводачът като писател». София, 8 април 2016
3. Излишната сричка. (Не)предсказуемостта на стиха като (не)свобода. Конференция „Излишното” на Културен център на СУ, Априлци, 7-9 декември 2017

Доклади на международни научни конференции

1. От марша до ръченицата: анапестът като проблем на превода в старогръцката драма. Международна научна конференция „Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока”. Велико Търново, 13-14 ноември 2015